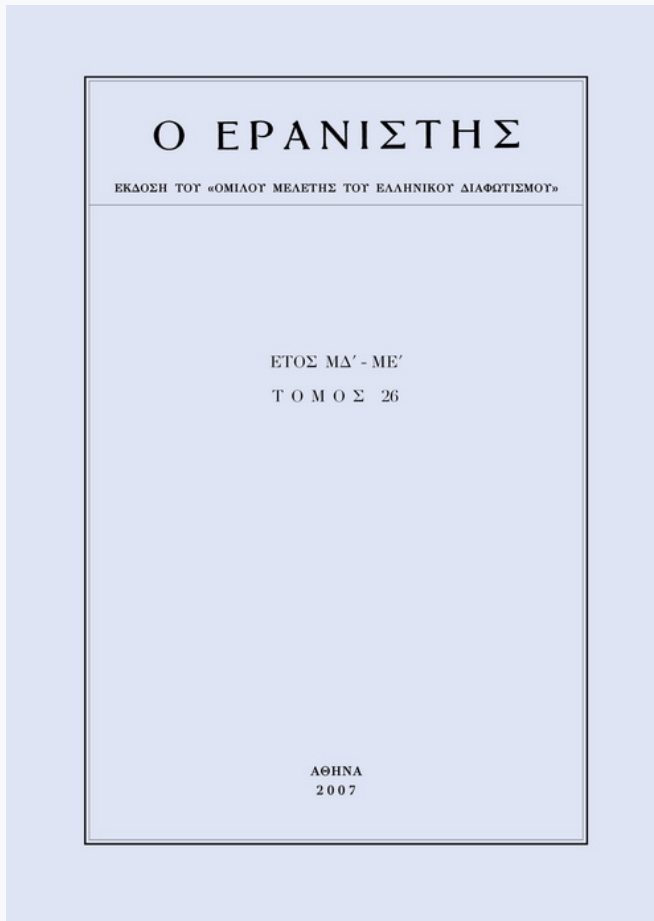

The Gleaner

Vol 26 (2008)

Παρεμβάσεις του Κοραή στα μουσικά πράγματα και τη μουσική αγωγή των Ελλήνων

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.70](https://doi.org/10.12681/er.70)

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (2008). Παρεμβάσεις του Κοραή στα μουσικά πράγματα και τη μουσική αγωγή των Ελλήνων. *The Gleaner*, 26, 175–210. <https://doi.org/10.12681/er.70>

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ ΣΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

I

«Η περί τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα
εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον» (1815)

ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΜΗΝΕΣ ΤΟΥ 1815 ΦΑΙΝΕΤΑΙ ΠΩΣ εἶχαν φτάσει εἰδήσεις στή Βιέννη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ ἀποδέκτη τὸν λόγιό-ἔμπορο Ἀλέξανδρο Βασιλείου, τὸν στενότερο φίλο τοῦ Κοραῆ καὶ διαχειριστὴ τῶν ἐκδοτικῶν του ὑποθέσεων, ὅτι κάποια κίνηση σημειωνόταν στὸ περιβάλλον τοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ εἰδήμονες τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ποὺ εἶχε στόχο τὴν ἐπιστημονικὴ διερεύνηση τῆς καταγωγῆς, τῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς μορφολογίας τοῦ συστήματός της. Αὐτὲς ἢ περὶ αὐτῆς τὶς πληροφορίες θεώρησε ὁ Ἀλ. Βασιλείου ὅτι ἄξιζε νὰ διαβιβάσει στὸν Κοραῆ, εὐαίσθητο ἀκροατὴ κάθε εἰδησης ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς παιδείας, καὶ εἶναι κρίμα ποὺ τὸ γράμμα του τῆς 5ης Μαρτίου, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα γράμματα τόσο τὰ δικά του ὅσο καὶ τῶν περισσότερων ἐπιστολογράφων τοῦ χιῶτη σοφοῦ, καταστράφηκε ἀπὸ τὸν ἀποδέκτη τους καὶ ἔτσι δὲν γνωρίζουμε τὶς λεπτομέρειες μὲ τὶς ὁποῖες ἀσφαλῶς περιγραφόταν τὸ γεγονός. Ὁ Κοραῆς στὴν ἀπάντησή του τῆς 4ης Ἀπριλίου, ἀφοῦ σχολίαζε διάφορα ἄλλα θέματα σχετικὰ μὲ πρόσωπα καὶ πράγματα ποὺ θίγονταν στὴν ἐπιστολὴ τοῦ φίλου του ἢ ἔδινε ὁδηγίες γιὰ τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἐκδόσεών του, στεκόταν μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμονὴ στὸ σημεῖο μὲ τὴν κοινοποίησή τῶν νέων γύρω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.¹

Μιὰ πρώτη νύξη τοῦ θέματος τῆς ἐνόητας αὐτῆς βλ. στὴ μελέτη «Ἡ ἔρευνα ὡς ἐπιστημονικὸς ὅρος στὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ», *Ὁ Ἑραμιστής* 22 (1999), 153-154. Ἡ παρούσα ἐργασία, περισσότερο ἀναλυτικὴ, ἔχει μιὰ μόνη φιλοδοξία, νὰ θεωρηθεῖ συμπληρωματικὴ τῶν συμβολῶν γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» τοῦ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων τὶς ὁποῖες ἔχουν δημοσιεύσει ἔγκυροι μελετητὲς τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς, ὅπως οἱ Μανόλης Χατζηγηρακουμῆς, Καίτη Ρωμανοῦ, Χάρης Ξανθοῦδάκης, Γιάννης Πλεμμένος καὶ Γ. Ν. Κωνσταντίνου.

1. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', Ἀθήνα, ΟΜΕΔ, 1979, σ. 404-406.

Προφανώς ο συνήθης σκεπτικισμός του κατά πόσο ο βαθμός επισημοσύνης του ανθρώπινου δυναμικού που είχε ξεκινήσει να ασχολείται με την έρευνα θα μπορούσε να φέρει εις πέρας το έγχειρημα, είχε παραμεριστεί. Αντίθετα διαισθανόμενος ότι υπήρχαν σοβαρές προϋποθέσεις για την προώθηση του ερευνητικού σχεδίου ενθάρρυνε την προσπάθεια, προθυμοποιήθηκε μάλιστα να προσφέρει και ο ίδιος τὰ φῶτα του, ὄχι ὡς μουσικός — ἄλλωστε ὁμολογοῦσε τὴν ἑλλιπὴ μουσικὴ μόρφωσή του — ἀλλὰ ὡς ἐρευνητὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας πού τὴν ἔνωσαν παράλληλες ἱστορικὲς τύχες με τὴ μουσικὴ τοῦ ὑπόδουλου γένους του, ὡς λόγιος με εὐχέρεια ἐνημέρωσης πάνω στοὺς τίτλους βασικῶν δημοσιευμάτων πού κυκλοφοροῦσαν σχετικὰ με τὴν τέχνη τῆς μουσικῆς (βιβλιοθηκὲς τοῦ Παρισιοῦ, βιβλιοπωλικὸι κατάλογοι κλπ.) καὶ βέβαια ὡς κλασικὸς φιλόλογος, γνώστης τῆς βιβλιογραφίας γιὰ τὰ σωζόμενα μουσικὰ συγγράμματα τῆς ἀρχαιότητος — κάποια μάλιστα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ βρίσκονταν στὰ ράφια τῆς βιβλιοθήκης του. Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι στὴν «Ἀνθολογία» του, τὸ σημειωματᾶριο πού κρατοῦσε στὴ Σμύρνη καὶ στὸ Μονπελιε τὰ χρόνια 1780-1785 καταγράφοντας ἀποσπάσματα ἢ παραπέμποντας σὲ θέματα πού τὸν ἐνδιέφεραν ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν διαβασμάτων του, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς θὰ εἶναι ἡ πηγὴ ἀπ' ὅπου θὰ ἀπανθίσει μαρτυρίες γιὰ τὴ μουσικὴ² καὶ ἀργότερα, στὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεών του, πάλι στὰ ἀρχαῖα κείμενα θὰ προσφύγει γιὰ νὰ καταδείξει, μέσω τῶν ἐνοιῶν τῆς ἀρμονίας καὶ τῆς ἠδύτητας πού αὐτὴ γεννάει, τὴ συνάφεια τῆς μουσικῆς με τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία, μιὰ ἀρετὴ (λέξις ὁμόρριζη τῆς ἀρμονίας) πού ἡμέρωνε τὰ ἦθη ὅπως ἡ μουσικὴ πράνυε τὶς ψυχές.³ Ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφέας πού κατεῖχε στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη τὴν τέχνη τοῦ γράφειν γνώριζε καλὰ πὼς ὁ ρυθμὸς τοῦ λόγου εἶχε ἄμεση σχέση με τὴν κίνηση τῆς μουσικῆς. Τὰ σχόλιά του λίγο καιρὸ πρὶν γιὰ τὸ γλωσσικὸ ὕφος τῶν ἀρχαῖστων ἐμπεριεῖχαν ἀκριβῶς τὸ ἀπόσταγμα τῶν ἀντι-

2. Κ. Θ. Δημαράς, «Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Κοραῖ. Ἡ “Ἀνθολογία” του», *Ἱστορικὰ Φροντίσματα*. Β', Ἀδαμάντιος Κοραῖς, Ἀθήνα, Πορεία, 1996, σ. 15 (α' δημοσίευση στὸ *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἀμαντιοῦ*, Ἀθήνα 1940). Ὁ συγγραφέας ἐκδίδει τὸ κείμενο τῆς «Ἀνθολογίας» καὶ σχολιάζει τὰ λήμματά της. Τὰ σχόλια γιὰ τὴ μουσικὴ βλ. στίς σ. 33-34, 211.

3. «Αὐτοσχέδιοι στοχασμοὶ περὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης», *Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι*, τ. Δ', Παρίσι 1812. Χρησιμοποιοῦ τὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ MIET Ἀδαμαντίου Κοραῖ *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς*, τ. Α', ἐπιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Ἀθήνα 1986, σ. 516-517.

λήψεών του γύρω από το θέμα: «Δὲν εἶναι μόνος ὁ μακαρονισμός, ὅστις ἐκπλήττει καὶ ταραττει τῆς ἀκοῆς τὸ τύμπανον, ἀλλὰ παρὰ τὸν μακαρονισμὸν ἀηδέστερον ἢ παντελῆς ἔλλειψις ρυθμοῦ. Δὲν ἐξεύρουν οἱ ἄθλιοι ὅτι ἡ σύνθεσις τῶν λέξεων εἶναι μουσικῆς ἔργον».⁴

Ὁ ἴδιος, ἔχοντας τοποθετήσει ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἄμστερνταμ, νεαρὸς ἔμπορος ἀκόμη, τὴν τέχνη τῶν ἤχων μαζί με ἄλλες σπουδὲς στὸ κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων του,⁵ ἀποστρεφόταν, κατὰ τὰ λεγόμενά του, τοὺς ἄμουσους ἀνθρώπους.⁶ Αὐτὸς ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ συντήρησε τὴ μακροχρόνια φιλία του με τὸν πρωτοψάλτη Σμύρνης Δημήτριο Λῶτο, στὸν ὁποῖο ἀναγνώριζε τὴν ιδιότητα τοῦ φιλόσοφου, μιὰ καὶ «ἡ μουσικὴ —ὅπως τὸν βεβαίωνε τὸ 1783— εἶναι μέρος τῆς φιλοσοφίας»,⁷ καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ συνήθεια νὰ διαβάζει ἐνώπιον κοινοῦ τὰ γράμματα ποὺ τοῦ ἔστειλε ἀπὸ τὸ Μονπελλιέ, εἶχε κάνει ἀργότερα τὸν Κοραῆ ἀστείζόμενο νὰ τὸν φαντασιωθεῖ μελοποιὸ καὶ ψάλτη τῶν ἐπιστολικῶν του κειμένων. «Ἄλλο δὲν ἔλειψε παρὰ νὰ τὴν τονίσῃς καὶ νὰ τὴν ψάλλῃς ἐπ' ἐκκλησίας εἰς τὸν ὄρθρον ἀντὶ τοῦ πολυελαίου» τοῦ ἔγραφε τὸ 1788 ἀναφερόμενος σὲ μιὰ πρόσφατη ἐπιστολὴ του.⁸ Μὲ τὸν

4. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 17. 1. 1813, Ἄλληλογραφία, ὅ.π., σ. 240. Τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν τέχνη τοῦ γράφειν βλ. στὰ προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἰσοκράτη (1807).

5. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ παραγιοῦ του Σταμάτη Πέτρου τὸ 1772 καὶ τὸ 1774 ἐπαίρνε ἰδιαίτερα μαθήματα κιθάρας καὶ τραγουδιοῦ, ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴ μουσικὴ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ παρακολουθοῦσε ὄπερα, Φίλ. Ἡλιού (ἐπιμ.), *Σταμάτη Πέτρου, Γράμματα ἀπὸ τὸ Ἄμστερνταμ*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1976, σ. 7, 19, 24, 31. Πβ. ὅσα ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς στὸ γράμμα του τῆς 4. 4. 1815 ποὺ παρατίθεται στὴ συνέχεια. Τis μαρτυρίες γιὰ τis μουσικῆς ἐμπειρίες τοῦ Κοραῆ στὴν Ὀλλανδία ἔχει ἀποθησαυρίσει καὶ ὁ Χάρης Ξανθουδάκης, «Ὁ Κοραῆς καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ», Ἀντί 26, τχ. 693 (1999), 48, 49 σημ.

6. Χρησιμοποιώντας κάποτε τὸ παράδειγμα ἐνὸς Ἀγγλοῦ γιὰ τὸν ὁποῖο κυκλοφοροῦσε ἡ ἱστορία ὅτι εἶχε κόψει τὸ πλησίον τῆς ἐξοχικῆς του οἰκίας δάσος γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ ἀηδόνια ποὺ συγκεντρώνονταν ἐκεῖ, δήλωνε ὅτι ἂν τὸν εἶχε γείτονα θὰ ἔλλαζε τόπο κατοικίας (ἀδιὰ νὰ ἐλευθερωθῶ ἀπὸ τὴν ἀμουσίαν του), *Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι*, ὅ.π., σ. 516 σημ. (1). Στὴν ἴδια ὑποσημείωση ἀναφερόταν καὶ στὴν ἀπανθρωπία τῶν ἀρχαίων Κυναιθέων, τῶν μόνων κατοίκων τῆς Ἀρκαδίας ποὺ κατὰ τὸν Πολύβιο ἀποστρέφονταν τὴ μουσικὴ. Στὸ τελευταῖο παράδειγμα θὰ ἐπανερχόταν καὶ ἀργότερα.

7. Ἐπιστολὴ πρὸς Δημ. Λῶτο 11.8.1783, Ἄλληλογραφία, ὅ.π., τ. Α', Ἀθήνα 1964, σ. 39.

8. Ἐπιστολὴ πρὸς Δημ. Λῶτο 15.1.1788, Ἄλληλογραφία, ὅ.π., σ. 90. Τὸν Δε-

ίδιο τρόπο τριάντα χρόνια αργότερα, και ενώ στο μεταξύ στις σελίδες τῶν ἐκδόσεών του, ὅποτε παρουσιαζόταν ἡ εὐκαιρία, τοῦ ἄρесе νὰ ἐπιδεικνύει τὶς μουσικὲς του γνώσεις,⁹ θὰ ἔβαζε τὸν ἥρωα τῶν προλεγόμενων τῆς Ἰλιάδας, τὸν ὄψιμο σπουδαστὴ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν Παπατρέχα, νὰ παρακαλεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς σοφότερους ψάλτες τῆς Βολισσοῦ (νὰ τοῦ βάλῃ τὰ σημεῖα τῆς Μουσικῆς) στὸν ὕμνο τοῦ Ἰππόλυτου πρὸς τὴν Ἄρτεμη ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη, ὕμνο ἀμίμητο κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ του σὲ γλυκύτητα καὶ διδακτισμὸ. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ σκηνὴ αὐτὴ τοῦ ἀφηγήματος τοῦ Παπατρέχα εἶχε ἄμεση σχέση, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, μὲ τὰ τεκταινόμενα τότε γύρω ἀπὸ τὰ μουσικὰ πράγματα στοὺς πατριαρχικοὺς κύκλους τῆς Κωνσταντινούπολης.¹⁰

Τὶ ἀκριβῶς περιλάμβανε ἡ ἀπάντηση τοῦ Κοραῆ τῆς 4ης Ἀπριλίου 1815 στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου; Τρεῖς σύντομες προσεγγίσεις στὸ θέμα ποὺ κάλυπταν ἰσάριθμα ἐρευνητικὰ αἰτήματα: περιεχόμενο καὶ σημασία τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, προσόντα καὶ ἐφόδια τοῦ ἐρευνητῆ, βιβλιογραφικὴ ὑποστήριξη. Παρατίθεται ἐδῶ αὐτολεξεῖ τὸ πρῶ-

---

κέμβριο τοῦ 1788 ὁ Κοραῆς παρακαλοῦσε ἀπὸ τὸ Παρίσι τὸν Πρωτοψάλτη νὰ τοῦ στείλει γιὰ λογαριασμὸ τοῦ γάλλου φίλου του Στέφανου Clavier «μερικὰ τραγοῦδια ρωμαϊκὰ σημειωμένα μὲ τὰ σημεῖα τῆς μουσικῆς τῶν Εὐρωπαίων» μὲ τὴ συνέργεια ἐνὸς εὐρωπαϊοῦ μουσικοῦ τῆς Σμύρνης ποὺ θὰ ἔκανε τὴ μεταγραφὴ τους στὸ εὐρωπαϊκὸ πεντάγραμμο. «Ὅμως ὁ Πρωτοψάλτης θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαληθεύσει τὴν πιστότητά της ζητώντας ἀπὸ τὸν μεταγραφεὰ νὰ τὰ ξανατραγουδήσει, Ἀλληλογραφία, ὅ.π., σ. 108. Ἴσως ἔχουμε ἐδῶ τὴν πρώτη ὁδηγία ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς τραγουδιοῦ.

9. Στὶς σημειώσεις π.χ. τοῦ τ. Ε' τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλωτάρχου (1813), σ. 396 καὶ 436, μὲ ἀφορμὴ τὶς λέξεις «διάγραμμα» καὶ «δίσεις» τοῦ ἀρχαίου κειμένου θὰ κάνει ἀναγωγὴ, ὅχι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ δεύτερη, στὶς μουσικὲς ἔννοιες ποὺ ἀντιπροσώπευαν προτείνοντας τὴν υἱοθέτηση στὰ νέα ἑλληνικὰ τοῦ ὅρου «διάγραμμα» (γαλλ. tablature, «ὁ γραμμαῖς διακεκριμένος χάρτης, ἐφ' ὧν τὰ σημεῖα τῶν μουσικῶν φωνῶν καταγράφονται») καὶ διορθώνοντας τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ λάθη τῶν σχετικῶν λημμάτων τοῦ τρίγλωσσου Λεξικοῦ τοῦ Γ. Βεντότη, Βιέννη 1790, β' ἔκδ. 1806. Ἄραγε ὁ Κων. Βαρβάτης ἐρμηνεύοντας στὸ Γαλλο-Ἑλληνικὸ Λεξικὸ του, Ἀθήνα 1932, τὴ λέξη tablature «μουσικὸν διάγραμμα περιέχον σύστημα σημείων κλπ.» εἶχε ὑπόψη του τὴν πρόταση τοῦ Κοραῆ; (νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ σημερινὴ σημειογραφία σὲ πεντάγραμμο). Σημειώσεις καὶ γιὰ ἄλλους μουσικοὺς ὄρους βλ. στὰ λήμματα τοῦ τ. Δ' τῶν Ἀτάκτων, 1832: («σημασμα», «σημαστής») = μουσικὸ ὄργανο, ὄργανοπαίκτης, καθὼς καὶ τῆς μεταθανάτιας Ἔλης Γαλλογραικοῦ Λεξικοῦ, ἔκδ. Α. Ζ. Μάμουκα, Ἀθήνα 1981: «harmonie», «instruments de musique».

10. Γιὰ τὴ σκηνὴ αὐτὴ βλ. παρακάτω.

το μέρος, τὸ θεωρητικό, τῶν σχολίων τοῦ χιώτη σοφοῦ: «Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, ἥτις (μὴν ἀμφιβάλλῃς) ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον πρὸς τὴν παλαιάν, τὸν ὁποῖον καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ μᾶς γλῶσσα πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, καὶ καθὼς ἡ γλῶσσα ἐμολύνθη μὲ τουρκικὰς καὶ ἰταλικὰς λέξεις κατὰ τὴν φύσιν καὶ θέσιν τῶν τόπων εἰς τοὺς ὁποίους λαλεῖται, ἀπαράλλακτα καὶ ἡ Μουσικὴ ἀνακατώθη εἰς μὲν τὸ Βυζάντιον μὲ μελωδήματα τῶν Μιναρέδων, εἰς δέ τινας ἄλλους τόπους (ὡς εἰς τὴν Χίον καὶ Κρήτην) μὲ Ἰταλικά τόνισματα. Τοῦτο σὲ λέγω, φίλε, διὰ νὰ καταλάβῃς καὶ ἄλλους νὰ διδάξῃς, ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον· καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς, ὅτι καθὼς ἡ ἔρευνα τῆς σημερινῆς γλώσσης συμβάλλει πολὺ εἰς κατανόησιν τῆς ἀρχαίας, οὕτως καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς Μουσικῆς θέλουν ὁπωσδήποτε σαφηνισθῆν πολλὰ μέρη τῶν σωζομένων παλαιῶν Μουσικῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκόμη αἰνίγματα».¹¹

Ποιὸς θὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ ἐπωμιστεῖ τὴ διεξαγωγὴ μιᾶς τόσο πολυεπίπεδης ἔρευνας; Ὁ Κοραῆς θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἀναρμόδιο καὶ ἀνάξιο γιὰ ἓνα τέτοιο ἐγχεῖρημα. «Ἐλυπήθην πολλὰκις», συνέχιζε, «ὅτι ἀφῆκα τὴν πατρίδα μου παντάπασι ἀμύητος μουσικῆς· καὶ μάλιστα ὅτε διέτριβον εἰς Ὀλλανδίαν, ὅπου ἐφρόντισα νὰ διδαχθῶ ὀλίγον τὰς ἀρχὰς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μουσικῆς». «Ὅσο λοιπὸν αὐτονόητη προϋπόθεσις ἦταν ὁ ἐρευνητὴς νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴ νεότερη τῶν Εὐρωπαίων, ἄλλο τόσο ἦταν νὰ κατέχει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἀπὸ τὶς ξένες τουλάχιστο τὴ γαλλικὴν. Τὰ γλωσσικὰ ἐφρόδια θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ κινηθεῖ μὲ ἀνεση στὴν κλασικὴ καὶ διεθνή μουσικὴ βιβλιογραφία. Ἡ πρώτη ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει καταρχὰς τὶς πηγές, ἄλλους δηλαδὴ τοὺς σωζόμενους συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς (Ἀριστόξενος, Ἀλύπιος, Νικόμαχος, Ἀριστείδης κ.ἄ.) ἐκδομένους σὲ δύο τόμους ἀπὸ τὸν Meibomius στὸ Ἄμστερνταμ τὸ 1652 καὶ ἀκόμη τὰ Ἀρμονικὰ τοῦ Πτολεμαίου τυπωμένα στὴν Ἀγγλία καθὼς καὶ τὸν «δυσσευρετώτατον» *Περὶ Μουσικῆς* διάλογο τοῦ Πλουτάρχου στὴ μετάφραση τοῦ Burette, Παρίσι 1735. Προφανῶς δὲν ἔκρινε ἄξια νὰ τὰ συμπεριλάβει στὴν ἀπαρίθμησή του τὰ βιβλία τῶν Ἀρμονικῶν τοῦ συγ-

11. Ἰλληλογραφία, ὁ.π., τ. Γ', σ. 403-404. Ἀξιοπρόσεκτες παρατηρήσεις πάνω στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ καὶ στὰ ὑπόλοιπα συναφῆ περιεχόμενα τῆς ἐπιστολῆς διατυπώνει, χωρὶς ὅμως νὰ τὰ συσχετίζει μὲ τὰ συμβαίνοντα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Χάρις Ξανθοῦδάκης, ὁ.π., 46-48.

γραφέα τοῦ 14ου αἰώνα Μανουήλ Βρυέννιου, ἔκδ. Ὁξφόρδης 1699, ποὺ παλαιότερα τὰ εἶχε χαρακτηρίσει ἀναμασήματα τῶν θεωριῶν τῶν ἀρχαίων μουσικῶν¹² καὶ ἐπομένως ἀνωφελῆ γιὰ τὴν προκείμενη ἔρευνα. Μετὰ τὴν ὑπόμνηση τῶν πηγῶν, ἀπὸ τῆ «δυσσαρίθμητη» διεθνή βιβλιογραφία ὁ Κοραῆς περιοριζόταν νὰ συστήσει ὡς βασικὰ βοηθήματα τέσσερα εἰδικὰ ἢ γενικὰ ἔργα γραμμένα ἀπὸ φιλόσοφους καὶ μουσικολόγους τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ (D'Alembert, *Elémens de Musique*, Paris 1772, J.-J. Rousseau, *Dictionnaire de Musique*, Paris 1768, Roussier, *Mémoire sur la Musique des anciens*, 1774, Blainville, *Histoire générale de la Musique*, Paris 1767), ἓνα ἰταλικὸ (S. V. Requeno, *Saggi sul ristabilimento dell'arte armonica de' Greci e de' Romani* etc.) καὶ δύο γερμανικὰ μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ J. N. Forkel, ἓνα παλαιότερο (*Allgemeine Geschichte der Musik*) καὶ ἓνα νεότερο πολυδιαφημισμένο ἀλλ' ἄγνωστο στὸν ἴδιο (*Allgemeine Literatur der Musik, oder Anleitung zur Kenntniss musikalischer Bücher, welche von ältesten bis auf die neusten Zeiten bey den Griechen, Römern und den meisten neuern europäischen Nationen sind geschrieben worden etc. etc.*, Λιψία 1792).¹³ Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἦταν κατὰ τὸν Κοραῆ ὅλα σχεδὸν «εὐπόριστα», ὑπενθύμιζε καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων, χωρὶς ὅμως νὰ τὰ κατονομάζει, συνταγμένων στὰ λατινικά.

Ὡστόσο ὁ βιβλιογραφικὸς ὁδηγὸς δὲν εἶχε ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ. Ὁ Κοραῆς θὰ τὸν συμπλήρωνε μὲ ἓνα δημοσίευμα ποὺ τύχαινε νὰ περιλαμβάνεται σὲ μιὰ μνημειώδη ἔκδοση, πρόσφατο πολύτιμο ἀπόκτημα τῆς βιβλιοθήκης του. Ἔχει ἐνδιαφέρον ἡ σχετικὴ ἐξιστορήσή του στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου: «Εἶναι ὅμως ἐν ἄλλο ὑπόμνημα γραμμένον ἀπὸ Γάλ-

12. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 17.1.1813, ὁ.π., σ. 242. Ἐδῶ ὁ Κοραῆς μνημονεύει ἐπίσης τὴν ἔκδοση τῶν ἀρχαίων ἀρμονικῶν ἀπὸ τὸν Meibomius καὶ τὰ μουσικὰ συγγράμματα τοῦ Πλούταρχου καὶ τοῦ Πτολεμαίου. Πβ. Χάρης Ξανθοῦδάκης, ὁ.π., 47-48.

13. «Τῆ συμβουλῆ τοῦ σοφοῦ Κοραῆ εὐλαβῶς στοιχοῦντες» προσπάθησε ὁ Γ. Ι. Παπαδόπουλος νὰ βρεῖ στὴν Εὐρώπη τὰ ἔργα τῶν Blainville, Rousseau, d'Alembert καὶ Roussier γιὰ βιβλιογραφικὴ ὑποστήριξη τοῦ κλασικοῦ συγγράμματός του *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1977, σ. ιε', χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα, βλ. τὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Κουλτούρα, Ἀθήνα 1977. Πβ. Χάρης Ξανθοῦδάκης, ὁ.π., 48, 49. Ὅλα τὰ συγγράμματα τοῦ καταλόγου τοῦ Κοραῆ, ποὺ φέρουν τὴν ὑπογραφή προσωπικοτήτων γνωστῶν ὄχι μόνον γιὰ τὴ θεωρητικὴ τους κατάρτιση ἀλλὰ καὶ τὶς ἐπιδόσεις τους ὡς συνθετῶν καὶ ἐκτελεστῶν μουσικῶν ὀργάνων, ἔχαιραν ἐκτιμήσεως στὸν καιρὸ τους, ὀρισμένα μάλιστα ἀνατυπώθηκαν σὲ μεταγενέστερες ἐποχές.

λον περί τῆς σημερινῆς ἡμῶν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, γέννημα, ὡς μ' ἐφάνη, πολλῆς καὶ λεπτομεροῦς ἐρεῦνης, κατὰ τὴν ὁποῖαν τοῦλάχιστον κάμνει παραβολὴν αὐτῆς μὲ τὴν νέαν τῶν Εὐρωπαϊῶν μουσικῆν. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ ὑπόμνημα εἶναι κατὰ δυστυχίαν θαμμένον εἰς πολύτιμον καὶ μεγαλότομον βιβλόν ἐπιγραφομένην *Description de l'Égypte*, τυπωμένην εἰς τὴν ἐδῶ Αὐτοκρατορικὴν τυπογραφίαν, καὶ τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθησαν ἤδη δύο παραδόσεις (livraisons), ἡ δὲ τρίτη καὶ τελευταία χρειάζεται ἀκόμη ἐν ἔτος νὰ τελειωθῇ. Πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν αὐτοῦ [δηλ. τῆς Βιέννης] βιβλιοθήκην ἤλθαν αἱ δύο παραδόσεις. Ἐὰν εἶναι τρόπος διὰ τοῦ Κοπίταρος¹⁴ νὰ δανεισθῆς πρὸς ὀλίγας ἡμέρας τὸν περιέχοντα τὰ περί τῆς ἡμετέρας Μουσικῆς τόμον, πρέπει νὰ τὸν ζητήσης ὀνομαστὶ οὕτως (εἰς ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεως): *Description de l'Égypte: Etat moderne: Mémoires: Tome 1er Seconde livraison*.¹⁵ Παίρνοντας ἀφορμὴ τὸ εὑρημα τοῦ περί μουσικῆς ὑπομνήματος μέσα στὸν πρῶτο τόμο τῆς δευτέρας ἐκδοτικῆς ἐνότητος τοῦ ἔργου θὰ ἐξηγοῦσε στὴ συνέχεια στὸν φίλο του πῶς εὐτύχησε νὰ ἀποκτήσει τὴ μνημειώδη αὐτὴ ἐκδοσι (ἦταν δῶρο τοῦ Ναπολέοντα σὲ καθένα ἀπὸ τοὺς τρεῖς συνεργάτες τῆς γαλλικῆς μετάφρασης τῶν *Γεωγραφικῶν* τοῦ Στράβωνα, Κοραή, *La Porte du Theil*, Gosse-*lin*, προσπάθειας ποὺ εἶχε ξεκινήσει τὸ 1805 κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορα ἀλλὰ δὲν εἶχε ἀκόμη περατωθεῖ), θὰ τὴν περιέγραφε μὲ ἀκριβεῖς ἀλλ' ὄχι πλήρεις βιβλιολογικὲς λεπτομέρειες καὶ θὰ ἔδινε διαφωτιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ περιεχόμενά της, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ τὰ διατρέξει ἀκόμη ὅλα λόγῳ φόρου ἐργασίας ἀλλὰ καὶ τοῦ δύσχερηστου ὀγκώδους σχήματός της, πληροφορώντας συγχρόνως τὸν ἐπιστολογράφου του γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὸν φορέα τοῦ συλλογικοῦ αὐτοῦ ἔργου: ἐπρόκειτο γιὰ τὸν καρπὸ τῆς ὁμάδας τῶν σοφῶν ποὺ συνόδευσε τὴν ἐκστρατεία τῶν Γάλλων στὴν Αἴγυπτο κατὰ τὴν τρίχρονη παραμονή τους ἐκεῖ.¹⁶

Στὴν ἀλληλογραφία τῶν δύο ἀνδρῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ 1815 καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1816 θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ γίνεται λόγος γιὰ κάποια ἀπὸ τὰ

14. Ὁ Kopitar εἶχε διοριστεῖ λογοκριτῆς τῶν ἐλληνικῶν ἐντύπων ποὺ ἐκδίδονταν στὴ Βιέννη καὶ ἔφορος τῆς Αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης. Φίλος τῶν ἐλλήνων λογίων τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Κοραῆ, φρόντιζε νὰ τὸν ἐπισκέπτεται ὅσες φορὲς βρισκόταν στὸ Παρίσι.

15. Ἀλληλογραφία, ὅ.π., σ. 405.

16. Ὁ.π., σ. 405-406. Ἡ ναπολεόντεια ἐκστρατεία διάρκεσε ἀπὸ τὸ 1798 ὡς τὸ 1801 καὶ οἱ 22 τόμοι (κείμενα καὶ σχέδια) τῆς *Description de l'Égypte* ἐκδόθηκαν τμηματικὰ ἀπὸ τὸ 1809 ὡς τὸ 1822.

μουσικά πονήματα του βιβλιογραφικού καταλόγου του Κοραΐ που ήταν προφανώς δυσεύρετα στην αυστριακή πρωτεύουσα και είχε αναλάβει ο τελευταίος να τα αγοράσει στο Παρίσι και να τα στείλει στον Βασιλείου. 'Ανάμεσά τους ήταν και ο τόμος της *Description de l'Égypte* με το ύμνημα για την εκκλησιαστική μουσική. 'Επιτέλους στις 16 Φεβρουαρίου 1816 ο Κοραΐς ανακοίνωνε στον φίλο του την αποστολή του δέματος με τον συγκεκριμένο τόμο αλλά και την άποτυχία του να βρει τον μεταφρασμένο από τον Burette διάλογο *Περὶ Μουσικῆς* του Πλουτάρχου.¹⁷ Δύο άλλα, τα συγγράμματα του Roussier και του Blainville, τα είχε ήδη στείλει από τον Δεκέμβριο του 1815.¹⁸

Πρὶν ἐξετάσουμε πῶς ὁ Βασιλείου χειρίστηκε ἀπὸ τὴν πλευρὰ του τὴν ὑπόθεση στὴν ὁποία ἀναμίχθηκε, ὅπως εἶδαμε, ὁ Κοραΐς ὄχι μόνο ὡς ἐπιστημονικὸς σύμβουλος ἀλλὰ καὶ ἐνεργὸς συμπαραστάτης, νὰ κάνουμε μερικὲς ἀναγκαῖες διευκρινίσεις γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς μουσικῆς διατριβῆς, αὐτὲς ποὺ ὁ Ἕλληνας σοφὸς εἶχε παραλείψει νὰ δώσει στὴ σύντομη περιγραφή του. Χάρης στὸ σωζόμενο σῶμα τῆς *Description de l'Égypte* στὴ Βιβλιοθήκη «Κοραΐς» τῆς Χίου,¹⁹ ὅσο καὶ τὴν ἀνατύπωσή της σὲ μικρότερο σχῆμα ἀπὸ τὴν τυπογραφία Panckoucke τοῦ Παρισιῶ (1821-1830),²⁰ γνωρίζουμε ὅτι ἡ πραγματεία ἦταν καταχωρισμένη στὴ δευτέρη ἐνότητα («État moderne» τῆς ἐκδόσης, τόμος 14, 1809, σ. 784-833 (στὸν ἀντίστοιχο τῆς β' ἐκδόσης, 1826, σ. 360-466) καὶ συγγραφέας της ἦταν ὁ μουσικολόγος Guillaume André Villoteau,²¹ συντάκτης ὅλων τῶν κειμένων τοῦ τόμου ποὺ εἶχε τὸν μερικὸ τίτλο *De l'état actuel de l'art musical en Égypte, ou Relation historique et descriptive des recherches et observations faites sur la musique en ce pays*. Τὸ κείμενο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ μουσικὴ ἐπιγραφόμενο «De la musique grecque moderne», κάλυπτε ὀλόκληρο τὸ κεφάλαιο τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ τόμου (τὰ προηγούμενα κεφάλαια ἀναφέρονταν στὴ μουσικὴ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Τούρκων, τῶν Σύρων καὶ τῶν Ἀρμενίων) καὶ ἐκτεινόταν σὲ δέκα ἄρθρα, μερικὰ ἀπὸ τὰ

17. "Ο.π., σ. 451, 455, πβ. σ. 447.

18. "Ο.π., σ. 442, πβ. σ. 429.

19. Τὶς σχετικὲς πληροφορίες βασισμένες σὲ προσωπικὴ του αὐτοψία ὀφείλω στὸν φίλο καθηγητὴ Στέριο Φασουλᾶκη. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμὰ.

20. Τὰ περιεχόμενα τῶν τόμων τῆς δευτέρας αὐτῆς ἐκδόσης ἔχουν ψηφιοποιηθεῖ καὶ εἶναι διαθέσιμα στὸ Διαδίκτυο.

21. Εἶναι περισσότερο γνωστὸς γιὰ τὴ συμβολὴ του στὶς μουσικὲς ἐρευνες τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς στὴν Αἴγυπτο.

όποια θά μεταφράζονταν πολύ αργότερα από τὸν λευκάδιο ἀρχιμανδρίτη Εὐγένιο Περδικάρη καὶ θά ἐκδίδονταν σχολιασμένα στὴ Βενετία τὸ 1874.²² Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῆς γνωριμίας του μὲ αὐτὴν καὶ τῶν προσπαθειῶν σπουδῆς της στὴν Αἴγυπτο, ὁ γάλλος συγγραφέας στὴ συνέχεια πραγματευόταν ἀναλυτικὰ καὶ μὲ παραστατικὰ διαγράμματα, κάνοντας χρῆση καὶ τῶν κλιμάκων τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, τὰ θέματα τῶν χαρακτήρων τοῦ τονικοῦ ἰδιώματος καὶ τοῦ σημειογραφικοῦ συστήματός της καθὼς καὶ τοῦ τρόπου ἐκτέλεσης τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν, μὲ συσχετισμούς πρὸς τὴν ἀρχαιοελληνικὴ μουσικὴ ὅσο καὶ ἐκείνη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Μὲ ἄλλα λόγια ἐπρόκειτο γιὰ τὸ μοναδικὸ βοήθημα ἀπ' ὅσα πρότεινε ὁ Κοραῆς ποὺ ἦταν ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένο στὸ θεματικὸ ἀντικείμενο τὸ ὁποῖο βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἀνθρώπων τοῦ πατριαρχικοῦ περιβάλλοντος.

Ὁ Ἄλ. Βασιλείου στὸ ρόλο τοῦ συνδέσμου μεταξὺ Κωνσταντινούπολης καὶ Παρισιοῦ φαίνεται ὅτι εἶχε διεκπεραιώσει καλὰ τὴν ἀποστολὴ ποὺ τοῦ ἀνέθεσε ὁ φίλος του, ὅταν τὸν παρακινοῦσε νὰ κατανοήσει ὁ ἴδιος καὶ ἄλλους νὰ διδάξει («ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον»). Οἱ «ἄλλοι» ἦταν καταρχὰς ἐκεῖνοι ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐνθαρρυνθοῦν στὰ σχέδιά τους νὰ μποῦν στὴν περιπέτεια τοῦ ἐρευνητικοῦ ἔργου. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ὁ Κοραῆς ἔσπευσε νὰ ἐκδηλώσει ἔμπρακτα τὴν ὑποστήριξή του μὲ τὶς δυνατότητες ποὺ τοῦ παρεῖχε ὁ φιλολογικὸς του ὄπλισμός καὶ ἡ πρόσβασή του στὴν παρισινὴ βιβλιοπωλικὴ ἀγορά. Ὅμως οἱ σχέσεις τοῦ Βασιλείου μὲ τὴ λόγια ἐλληνικὴ κοινότητα τῆς Βιέννης ἀνοίγαν ἕνα δεῦτερο κύκλο ἀκροατῶν οἱ ὁποῖοι θά μπορούσαν εὐκόλα νὰ πειστοῦν γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα διεύρυνσης τῶν πνευματικῶν τους ἐνδιαφερόντων σὲ περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἦταν κύρια αἰτήματα τοῦ καιροῦ καὶ ἐπιταγὲς τῶν ἀρχῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἦδη τὸ κλίμα φαινόταν εὐνοϊκό, καθὼς στὶς τάξεις τῶν ἐλλήνων λογίων τῆς Βιέννης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε προ-

22. *Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς Μεταφρασθὲν ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως Περδικάρη ἐκ Λευκάδος, Βενετία, τυπ. Ἀγίου Γεωργίου, 1874, ιε' + 40 σ.* Τὸν πρόλογο ὑπογράφει ὁ γνωστός ἱστοριοδίφης Ἴω. Βελούδης, ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀγίου Μάρκου, στὸν ὁποῖο ἀνήκουν ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὑποσημειωμένα σχόλια. Πβ. Γ. Ι. Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν*, ὅ.π., σ. 507 (ὁ συγγραφέας κάνει ἐνίοτε χρῆση τῆς μετάφρασης τοῦ Περδικάρη). Εὐχαριστῶ τὸν φίλο Μάρκο Δραγοῦμη, Διευθυντὴ τοῦ Μουσικοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Μέλπωος Μερλιέ, ποὺ μοῦ ἔθεσε ὑπόψη φωτοτυπημένο ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχείου.

κληθεῖ ἐνδιαφέρον γιὰ θέματα ποὺ ξεπερνοῦσαν τὶς καθιερωμένες ἐπιλογές, ἀναφέρουμε π.χ. τὶς πρωτοβουλίες γιὰ τὴ συγκρότηση συλλογῆς δημοτικῶν τραγουδιῶν,²³ εἰδους λόγῳ τοῦ διφυοῦς χαρακτήρα του, ποιητικοῦ καὶ μουσικοῦ, ἀλληλένδεται μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ μέλος. Στὴν ἴδια γραμμὴ τὸ περιοδικὸ «Λόγιος Ἑρμῆς», ὄργανο διάχυσης τῶν φώτων, θὰ ἀποτελέσει τὸ βῆμα γιὰ νὰ προβληθοῦν τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἰδέες ποὺ ἔστρεφαν τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ σὲ ἄλλες ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ἦταν ἡ τέχνη τῆς μουσικῆς.

Σ' ἓνα δημοσίευμα τεσσάρων συνεχειῶν, ἐπιγραφόμενο «Ἐλεύθερα τέχνα» (σωστότερα «Ἐλευθέριον») κατὰ τὸν πίνακα περιεχομένων τοῦ τόμου 1816)²⁴ καὶ μὲ ἐξειδικευμένο παραπέρα τίτλο «Μουσική», μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ ἀποσπασμάτων πραγματείας τοῦ φιλόσοφου J. G. Sulzer —ταυτίστηκε πρόσφατα μὲ τὸ ἔργο *Allgemeine Theorie der schönen Künste*—,²⁵ γίνονταν προλογικὰ ἀναφορὰ στὰ ὅσα συντελοῦνταν ἐκεῖνο τὸν καιρὸ στὰ μουσικὰ πράγματα τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐνῶ σὲ ἐπίμετρο παρέχονταν πληροφορίες γιὰ τὰ βιβλιογραφικὰ τῶν σωζόμενων μουσικῶν συγγραμμάτων τῆς ἀρχαιότητος κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Κοραῆ ἀλλὰ μὲ ἀναλυτικότερο τρόπο²⁶ καὶ ἀντίστοιχες «περὶ τῆς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων μουσικῆς» χωρὶς ὅμως ἀναγραφὴ τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte*. Στὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη καὶ τῶν δύο βιβλιογραφικῶν συναγωγῶν δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ συντάκτης τους δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀντιγράψει τὰ λήμματα τοῦ δελτιοκαταλόγου κάποι-
ας βιβλιοθήκης, πιθανὸν τῆς Αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης.²⁷

23. Ἀλέξης Πολίτης, *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 113 κ.έ., 138 κ.έ., 295 κ.έ. Ἑμμεση ἀνάμειξη στὴν ὑπόθεση αὐτῆ, στὴν ὁποία πρωτοστάτησε στὴ Βιέννη ὁ Θεόδωρος Μανούσης, εἶχε καὶ ὁ Κοραῆς ὡς ἀποδέκτης τῆς χειρόγραφης συλλογῆς, παρισινὸ ἀντίγραφο τῆς ὁποίας παραδόθηκε ἀργότερα στὸν Φοριέλ καὶ ἀπέτελεσε τὸν πυρῆνα τῆς δικτῆς του ἐκδοσης τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

24. Δημοσιεύτηκε στοὺς ἀρ. 1, σ. 10-15, ἀρ. 2, σ. 22-31, ἀρ. 3-4, σ. 43-50, ἀρ. 5-6, σ. 65-78.

25. Γιάννης Πλεμμένος, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 2003, σ. 181, πβ. σ. 189-194.

26. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μνημονεύονταν ἐδῶ καὶ ἡ ἀποσιωπημένη στὸν κατάλογο τοῦ Κοραῆ ἐκδοσις τῶν Ἀρμονικῶν τοῦ Βρυέννιου.

27. Τὴν ἐντύπωση αὐτῆ ἐνισχύει ἡ ἀναγραφὴ ἐνὸς περιέργου ἀριθμοῦ μετὰ τὸ ὄνομα τῶν δύο πρώτων ἀρχαίων μουσικῶν τῆς συναγωγῆς, τοῦ Ἀριστόξενου καὶ τοῦ Εὐκλείδη (ἢ Κλεονείδη). Οἱ ἀριθμητικὲς δηλαδὴ ἐνδείξεις 3630 γιὰ τὸν πρῶτο καὶ

Πέρα από κάθε άμφιβολία, οί καταχωρίσεις του «Λόγιου Έρμη» προέκυψαν με τή διαμεσολάβηση του Βασιλείου και ύστερα από τις προηγηθείσες ζυμώσεις γύρω από τὸ θέμα μεταξὺ Κωνσταντινούπολης, Βιέννης και Παρισιῶ (ἡ πρώτη ἀπὸ τις τέσσερις συνέχειες του δημοσιεύματος εἶδε τὸ φῶς στὸ τεῦχος ἀρ. 1 τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1816 του περιοδικοῦ και ἡ τέταρτη μετὸ ἐπίμετρο στὸν ἀρ. 5-6 τῆς 1ης/15ης Μαρτίου) και ἀπευθύνονταν σὲ γνώστες του ἀντικειμένου που τοὺς ἐνδιέφερε νὰ ἐγκύψουν στὴν ἔρευνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴ διατύπωση του μεταφραστῆ σὲ μιὰ ἀνάλογη περίπτωση, «εἰς ὅσους θέλουν βαθύτερον και πλατύτερον νὰ περιεργασθῶσι τὰ μουσικά».²⁸

Ὁ τελευταῖος ὁμολογοῦσε ὅτι δὲν διέθετε μουσικὴ παιδεία τέτοια ὥστε νὰ ἔχει ἀποκτήσει ἐξοικείωση μετὸς τεχνικοὺς μουσικοὺς ὄρους του μεταφραζόμενου κειμένου —κάτι που τὸν παρώθησε νὰ ζητήσει ἐπιείκεια γιὰ τις τυχὸν ἀκυρολεξίες του— και συνάμα παραδεχόταν ὅτι σπάνιζαν μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν ὅσοι μποροῦσαν νὰ κατανοήσουν τις θεωρητικὲς ιδέες αὐτῆς τῆς τέχνης.²⁹ Ἦταν ὅμως αἰσιόδοξος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ του δημοσιεύματος γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ὀπτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴ μουσικὴ, «μία ἀπὸ τὰς ἀξιολογώτατας ἐπιστήμας», ἀφοῦ ἡ Ἑλλάδα ζητοῦσε πιά, ὅπως ἔγραφε, «εἰς τοὺς χρόνους τούτους τῆς ἀναγεννήσεως τῶν φώτων τῆς νὰ ἀποσπασθῆ ἀπὸ τῆς ἀμουσίας τὸ βάραθρον».³⁰ Τὴν ἐπιστροφή ἀκριβῶς του μουσηγέτη Ἀπόλλωνα στὴν ἀρχαία πατρίδα του προοιῶνιζε κατ' αὐτὸν ἡ κίνηση γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ που εἶχε ἐκδηλωθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη.

3697 I. γιὰ τὸν δεῦτερο ἀντιστοιχοῦσαν ἄραγε σὲ ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς; Πιθανὸν ὅμως νὰ πρόκειται γιὰ τυπογραφικὰ λάθη, ἀντὶ δηλαδὴ γιὰ 363 και 360-71, στοιχεῖα προσδιοριστικὰ κατὰ προσέγγιση τῆς χρονικῆς περιόδου που ἔζησαν οἱ δύο συγγραφεῖς, ὅπως συμβαίνει μετὸς χρονολογικὲς ἐνδείξεις που συνοδεύουν τὰ ὑπόλοιπα ὀνόματα.

28. «Λόγιος Έρμης» 1816, 30 σημ. (α).

29. Ὁ.π., σ. 11. Παρακάτω σὲ ὑποσημείωση τῆς σ. 31 ὁ μεταφραστῆς θὰ χαρακτηρίσει ντροπὴ γιὰ τὸ γένος τὴ στάση μερίδας Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴ μουσικὴ, που τὴ θεωροῦσαν «διαφθορεῦτρια τῶν ἡθῶν και τέχνην τῶν ἀκνηρῶν» και κακομεταχειρίζονταν τὰ παιδιά τους ὅταν μάθαιναν ὅτι σπούδαζαν μουσικὴ. Ὁμως «ἡ θεία του μέλους δύναμις» ἡμερώνει τοὺς ἀσχολούμενους μετὸς μουσικῆς, ἐνῶ οἱ ἀνάσθητοι στὴ γοητεία τῆς ἀποκτοῦν ἄγρια ἡθῆ. Οἱ τελευταῖες διαπιστώσεις ἀποτελοῦσαν, φαίνεται, κοινὸς τύπος, βλ. π.χ. τις ἀντίστοιχες του Κοραῆ.

30. Ὁ.π., σ. 10.

Δὲν γνωρίζουμε τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ μιὰ καὶ προτίμησε τὴν ἀνωνυμία, ἀλλὰ ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι νὰ πιστεύουμε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Ζηρόβιο Πῶπ —καὶ ὄχι γιὰ τὸν Ἄνθιμο Γαζή, ὅπως γράφτηκε τελευταῖα,³¹ ὁ ὁποῖος εἶχε διακόψει τις σχέσεις του μὲ τὸν «Λόγιο Ἐρμῆ» μετὰ τὸ 1814. Γερὸς ἑλληνιστής, μαθητὴς τοῦ Λάμπρου Φωτιάδη στὸ Βουκουρέστι, φίλος τοῦ Ἄλ. Βασιλείου στὴ Βιέννη³² καὶ μόνιμος συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ,³³ ὁ Πῶπ ὑπῆρξε συγγραφέας μιᾶς *Μετρικῆς τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ποίησης* (Βιέννη 1803), ὅπου θίγονταν καὶ θέματα κοινὰ στὴν ποίηση καὶ τὴ μουσικὴ (μέτρα, ρυθμὸς κλπ.) μὲ πλῆθος ἀναφορὲς στοὺς παλαιούς ἀρμονικούς συγγραφεῖς, αὐτοὺς ποὺ εἶδαμε νὰ παρατίθενται στὴ βιβλιογραφία τοῦ Κοραῖ καὶ ἐκτενέστερα στὶς δύο συναγωγὲς τοῦ «Λόγιου Ἐρμῆ», οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ προέκυψαν ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῶν τότε σημειώσεών του (ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀποσιώπηση τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte* ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1809). Ἄλλωστε ἡ *Μετρικὴ*, κατὰ τὴ διατύπωσή του, «μέρος τῆς Μουσικῆς παρὰ πάντων ὁμολογεῖται εἶναι οὐ τὸ ἐλάχιστον».³⁴ Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ ὀρισμὸς τῆς δευτέρας ὡς «ἐπιστήμης μέλους καὶ τῶν περὶ τὸ μέλος συμβαινόντων»³⁵ συνέπιπτε μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ὡς ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου στὸ δημοσίευμα τοῦ «Λόγιου Ἐρμῆ». Ὡστόσο τὸ σημαντικότερο ἀποδει-

31. Γιάννης Πλεμμένος, *δ.π.*, σ. 182. Τὸ ὅτι ὁ μεταφραστὴς χρησιμοποιεῖ ἐκκλησιαστικὴ ὀρολογία (Παναγιώτατος Πατριάρχης, Λαμπαδάριος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας) δὲν σημαίνει ὅτι προερχόταν ἀπαραίτητα ἀπὸ τις τάξεις τοῦ κλήρου. Ἄλλωστε ἐδῶ ἀναπαρήγαγε τὴ φρασεολογία τῶν πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων γιὰ τις ὁποῖες γίνεται λόγος στὴ συνέχεια.

32. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ὁ ψευδώνυμος ἐπικριτὴς τῆς “Ποιητικῆς” τοῦ Κων. Οἰκονόμου στὸν “Λόγιο Ἐρμῆ” καὶ τὰ κίνητρά του», *Ὁ Ἐραμιστής* 21 (1997), 285-286.

33. Βλ. τὸ λήμμα «Πῶπ Ζηρόβιος» στὸ εὑρετήριο τοῦ «Λόγιου Ἐρμῆ», *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Εὑρετήρια. Β' Ἐρμῆς ὁ Λόγιος 1811-1821*, ἐπιμ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976, σ. 50-51.

34. *Μετρικῆς βιβλία Β'*, σ. V.

35. Ὁ.π., σ. XXX. Πρόκειται γιὰ ὄρισμὸ ἀντλημένο ἀπὸ τὸν Ἀριστείδη Κοϊντιλιανὸ ποὺ τὸν υἱοθέτησε καὶ ὁ Χρυσάνθος ὁ ἐκ Μαδύτων, βλ. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, Τεργέστη 1832, σ. 1 καὶ «Λόγιος Ἐρμῆς» 1817, 431. Γιὰ τὸ ζήτημα πῶς οἱ ἀρχαῖοι ἀρμονικοὶ συγγραφεῖς προσλάμβαναν τὴ μουσικὴ, ὡς τέχνη δηλαδὴ ἢ ὡς ἐπιστήμη, βλ. Γιάννης Πλεμμένος, «Ὁύμανισμὸς καὶ Νεοελληνικὴ Μουσικὴ Θεωρία: ἡ περίπτωση τοῦ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων (1832)», *Μουσικὸς Λόγος* 4 (2002), 31 κ.έ. (στὴ σ. 21 τῆς μελέτης πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ μιὰ ἀβλεψία: ἡ *Εἰσαγωγὴ Ἀρμονικῆ* τοῦ Εὐκλείδη (ἢ Κλεονείδη, βλ. τὴ βιβλιογραφία τοῦ Ζ. Πῶπ στὸν «Λόγιο Ἐρμῆ») περιλαμβάνεται καὶ αὐτὴ στὴ συλλογὴ τοῦ Meibomius).

κτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ προσώπου τοῦ μεταφραστῆ ἐντοπίζεται στὴν ἐπιλογή τῆς ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας τοῦ ἔργου: ὁ Ζ. Πὼπ μεταξὺ ἄλλων παρέπεμπε (δύο φορές) στὴν πραγματεία τοῦ Sulzer [*Allgemeine*] *Theorie der schönen Künste*, ἔκδ. Λιψίας 1786,³⁶ ἐκείνη ἀκριβῶς ἀποσπάσματα τῆς ὁποίας δημοσίευσε ὁ μεταφραστὴς στὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ βιβλίο τῆς *Μετρικῆς*, ὅπως θὰ δοῦμε, θὰ κατέφευγε γιὰ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση τῶν δικῶν του σχετικῶν μελετῶν ὁ πρωτεργάτης τῆς κίνησης, θεωρητικὸς καὶ ἱστορικὸς τῆς μουσικῆς Χρῦσανθος ὁ ἐκ Μαδύτων.

Τὰ προεισαγωγικὰ σχόλια καὶ χαρακτηρισμοὶ τοῦ μεταφραστῆ γιὰ τὰ συντελούμενα στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχαν συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ἐστιάζονταν σὲ δύο κείμενα ὑπὸ τύπο ἔντυπων προκηρύξεων ἐκπορευμένα στὶς 25 Νοεμβρίου 1815 ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ Πατριαρχείου, τὰ ὁποῖα εἶχαν γίνει εὐρύτερα γνωστὰ χάρις στὴν ἀναδημοσίευσή τους στὸ δεύτερο ἑλληνικὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης, τὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο*, στὰ τεύχη 3 καὶ 4 (τῆς 9ης καὶ 11ης ἀντίστοιχα) Ἰανουαρίου 1816. Ἔτσι θεωρήθηκε περιττὴ ἢ ἐκ νέου καταχώρισή τους στὸν «Ἁγίον Ἐρμῆ» (παρότι τὸ ὑπ' ἀρ. 1 τεῦχος του, ὅπου ἡ παραπομπὴ στὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο*, ἔφερε προγενέστερη ἡμερομηνία ἀλλὰ καθὼς φαίνεται τυπώθηκε καὶ κυκλοφόρησε μετὰ τὶς 11 Ἰανουαρίου), ποὺ ἀρκέστηκε ἀπλῶς σὲ μιὰ συνοπτικὴ καὶ γενικὴ παρουσίασή τους καὶ βέβαια στὸν σχολιασμό τους. Οἱ ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ πληροφοροῦνταν ὅτι τὰ δύο ἐγκύκλια γράμματα τοῦ πατριάρχου Κύριλλου ζ' γνωστοποιοῦσαν μιὰ σημαντικὴ πρόοδο στὸ πεδίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς: τὴ σύνθεση θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς διδασκαλίας τῆς καὶ τὴν ἐφεύρεση μιᾶς νέας καὶ συστηματικῆς μεθόδου παράδοσής της ἀπὸ τρεῖς μουσικολογίότατους διδασκάλους, τὸν ἱεροδιάκονο Χρῦσανθο, τὸν Γρηγόριο Λαμπαδάριο καὶ τὸν Γεώργιο Χουρμούζιο, «ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος, ἀνὴρ ἄλλως ἐπιστῆμων ἐνησχολήθη διὰ χρόνου μακροῦ καὶ πόνων πολλῶν περὶ τὸ θεωρητικὸν τῆς μουσικῆς μέρος, καὶ ἐβοηθῆθη εἰς τὰς μελέτας του ἀπὸ Εὐρωπαίους μουσικούς διδασκάλους, οἱ δὲ ἄλλοι δύο περὶ τὸ πρακτικὸν ἐπέδωκαν μᾶλλον, ἤγουν περὶ τὴν παράδοσιν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀσματικῆς τέχνης» (ἐδῶ ὁ μεταφραστὴς παράφραζε τὸ σχετικὸ ἐδάφιο τῆς πρώτης προκήρυξης). Μάθαιναν ἐπίσης ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὶς ἔγγραφες διαβεβαιώσεις τῶν τριῶν διδασκάλων γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς νέας μεθόδου καὶ τὶς δοκιμὲς

36. *Μετρικὴ*, σ. 219 καθὼς καὶ σ. 43 τῶν μὲ νέα σελιδαρίθμηση («Προσθηκῶν»).

πού προηγήθηκαν ενώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ὄλων τῶν ὁμογενῶν, ὁ Πατριάρχης ἀποφάσισε νὰ συστήσει σχολεῖα μουσικὰ καὶ νὰ τοὺς ἀνακηρύξει δημόσιους διδασκάλους τῆς μουσικῆς τέχνης.

Ἐκτενέστερη ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν δύο πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων³⁷ θὰ ἐμφάνιζε πιὸ ὀλοκληρωμένα τὸ σκεπτικὸ καὶ τὶς ἐνέργειες ὅσων εἶχαν τὴν πρωτοβουλία αὐτῆς τῆς κίνησης. Στὸ πρῶτο κείμενο, τὴν κατὰ τὸν Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο («Προκήρυξη»), πού ἀπευθυνόταν στοὺς ἀπανταχοῦ φιλογενεῖς σὲ ἀρχαῖζον ὕφος καὶ ἦταν μακροσκελὲς καὶ πυκνὰ στοιχειοθετημένο —ὅπως φαίνεται στὸ πρωτότυπο μονόφυλλο— περιγραφόταν ἡ προηγούμενη κατάσταση καὶ προβαλλόταν ἡ νέα αἰσιόδοξη πραγματικότητα γύρω ἀπὸ τὴ μουσικὴ τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ συντάκτης ἐκθέτοντας ἀρχικὰ τὶς ἰδέες του γιὰ τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τοῦ μέλους καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῶν ψαλμῶν στὴν ψυχὴ περιέγραφε τὶς δυσμενεῖς συνέπειες πού εἶχε μέχρι τότε γιὰ τοὺς ἐνδιαφερόμενους ἡ κοπιώδης μάθηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας ἐρμηνευτικῆς μεθόδου καὶ θεωρίας τῶν κανόνων τῆς. Στὴ συνέχεια γινόταν λόγος γιὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς νέας μεθόδου ἀπὸ τοὺς τρεῖς διδασκάλους, πιστῆς στὸ ὕφος τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς διδασκαλίας τῆς, μεθόδου πού παρουσιάστηκε ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τῶν φιλογενῶν τῆς Κωνσταντινούπολης ὅπου καθορίστηκε ἡ χρονικὴ διάρκειά τῆς παράδοσός τῆς καὶ τῆς μεταγραφῆς στὸ νέο σύστημα τῶν προγενέστερων μουσικῶν βιβλίων. Μετὰ τὴν κατανόηση τῆς σημασίας καὶ τῆς ὠφέλειάς τῆς γιὰ τὸ γένος καὶ τὴν

37. Ἀπὸ σωζόμενα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος ἀντίτυπα τῶν δύο μονοφύλλων τῶν προκηρύξεων ὁ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος ἐπανεξέδωσε τὰ κείμενά τους (δὲν μπόρεσε νὰ βρεῖ τὸν Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο στὶς ἀθηναϊκὲς βιβλιοθήκες) στὴ μελέτη του *Μητροπολίτης Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Δανιὴλ Παναγιωτόπουλος*, Ἀθήνα 1960, σ. 53-61. Περιγραφή τῶν μονοφύλλων βλ. στὸ Φίλι. Ἡλιοῦ, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθῆκες-Συμπληρώσεις», *Τετράδια ἐργασίας* 4, Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1983, ἀρ. 119 καὶ 124. Πρόχειρη ἀντιπαραβολὴ τῆς παλαιότερης καὶ τῆς νεότερης δημοσίευσης μὲ τὰ πρωτότυπα κείμενα ἔδειξε ὅτι ἡ ἔκδοσή τοῦ Ε.Τ. ἀποτελεῖ φωτογραφικὴ ἀπόδοση τοῦ πρωτοτύπου ἐλεγχόμενη μόνο γιὰ παραλείψεις μικροῦ ἀριθμοῦ λέξεων. Ἡ νεότερη ἔκδοσή χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐκδοτικὸ ἐκσυγχρονισμὸ τῶν κειμένων (στιξίη, παραγραφοποίηση, μικρογράμματα ἀρχικὰ λέξεων κλπ.) ἐλεγχόμενη γιὰ ὀρισμένες παραναγνώσεις. Εὐχαριστῶ τὴν κυρία Αἰκατερίνη Κορδοῦλη, ἀναπληρώτρια Διευθύντρια τῆς Ε.Β.Ε γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν δύο μονοφύλλων σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ ἀναδημοσιεύονται ἐδῶ.

Ἐκκλησία σέ δύο γενικές συνελεύσεις, κατά τήν ἀφήγηση τοῦ συντάκτη τῆς «Προκήρυξης», συμφωνήθηκαν οἱ ἐτήσιοι μισθοί τῶν διδασκάλων καί οἱ ἀμοιβές τῶν μεταγραφῶν καί ἀποφασίστηκε ἡ σύσταση «Σχολείου κοινοῦ Μουσικῆς» γιά αὐτόχθονες καί ξένους, πού λειτουργοῦσε ἤδη ἀπό τετραμήνου περίπου (δηλαδή ἀπό τόν Ἰούλιο ἤ τόν Αὐγούστο τοῦ 1815), ἐνῶ διορίστηκαν ἔφοροι καί ἐπίτροποι τοῦ σχολείου οἱ συνοδικοί μητροπολίτες Ἐφέσου Διονύσιος καί Ἡρακλείας Μελέτιος, ὁ ἄρχων μπάνος Γ. Μαυροκορδάτος καί ὁ Μιχαήλ Βασιλείου ἀπό τὸ ἐμπορικό σύστημα Κωνσταντινουπόλεως, ἀδελφός τοῦ Ἀλέξανδρου καί προφανῶς κύριος πληροφοριοδότης του γύρω ἀπό τὰ συμβαίνοντα στὰ πατριαρχεῖα καί τήν κοινωνία τῆς Πόλης.³⁸ Τέλος γινόταν ἔκκληση πρὸς ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς νὰ συνδράμουν οἰκονομικά τήν προσπάθεια καταγράφοντας τὰ ὀνόματά τους καί τὸ ποσὸ τῆς χρηματικῆς χορηγίας στὸ τέλος τῆς «Προκήρυξης» καί στέλνοντας τὸ ἔντυπο φύλλο στοὺς ἐφόρους μέσω τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων.

Τὸ δεύτερο κείμενο, ἡ κατὰ τὸν Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο «Ἐγκύκλιος Ἐπιστολή», ἀπευθυνόταν ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κύριλλο στοὺς κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς καί σ' αὐτὴν εἶχε ἐπισυναφθεῖ ἡ προηγούμενη προκήρυξη.³⁹ Ἦταν συνταγμένη πάνω στὸν καμβὰ τῶν ἰδεῶν καί τὸ περιγραφικὸ πλαίσιο τῆς πρώτης ἀλλὰ σὲ ἓνα σαφῶς εὐληπτότερο ὕφος. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὑπογραμμίζονταν ἰδιαίτερα ἡ προσκόλληση τῆς νέας μεθόδου στὴν παράδοση καί ἡ ἀποφυγὴ νεωτερισμῶν, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ὑπέρογκες δαπάνες λειτουργίας τοῦ μουσικοῦ σχολείου οἱ ὁποῖες ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συνδρομὴ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἔπρεπε νὰ καλυφθοῦν μὲ πλου-

38. Βλ. π.χ. τὴν καταχωρισμένη στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1816, σ. 301-302, ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Ἀλέξανδρο, μὲ τὴν ὁποία τὸν πληροφοροῦσε γιά τὴν ἐτοιμαζόμενη πρὸς ἔκδοση παράφραση τῶν «Παραλλήλων Βίων» τοῦ Πλουτάρχου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ «Συστήματος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπόρων Γραικῶν». Ὁ Μιχαήλ Βασιλείου εἶχε ἐπίσης ἀλληλογραφία μὲ τὸν Κοραῆ καί μάλιστα ὡς ἐντολοδόχος τοῦ Πατριαρχείου γιά ζητήματα πού, ὅπως θὰ δοῦμε, εἶχαν δημιουργήσει ἔνταση στὶς σχέσεις τοῦ Ἑλληνα σοφοῦ μὲ τὸν πατριάρχη Κύριλλο. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου (Ἰανουάριος 1818), ἐξαιτίας τῶν ἐκκρεμοτήτων πού εἶχε ἀφήσει ἡ διαχείριση τῶν ἐκδοτικῶν ὑποθέσεων τοῦ Κοραῆ ὁ Μ. Βασιλείου δὲν θὰ φεισθεῖ μειωτικῶν χαρακτηρισμῶν γιά τὸν τελευταῖο καί τὰ «διαβολοβιβλία» του κατηγορώντας τον ὅτι «εἰς μόνον ἰντέρεσον ἀποβλέπει» (γράμμα τοῦ 1822 πρὸς Πασχάλη, τρίτο ἀδελφὸ τῶν Βασιλείου), βλ. Χρῆστος Κ. Ρέππας, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ ἠπειρώτη λογίου Μιχαήλ Βασιλείου σὲ προσωπικότητες τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς κατὰ τὴν περίοδο 1821-1829», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 11 (1989), 363. Πβ. σ. 333, 343.

σιοπάροχες χορηγίες τόσο τῶν ἴδιων τῶν ἀρχιερέων ὅσο καὶ τοῦ ποιμνίου τῆς μητρόπολός τους. Ἐπιπλέον καλοῦνταν οἱ τελευταῖοι νὰ φροντίσουν γιὰ τὴ φοίτηση στὸ σχολεῖο καλλιφῶνων μαθητῶν ἀπὸ τὶς περιφέρειές τους προκειμένου νὰ διδασκοῦν ἀνέξοδα τὴ νέα μέθοδο καὶ νὰ τὴ μεταδώσουν καὶ σὲ ἄλλους.

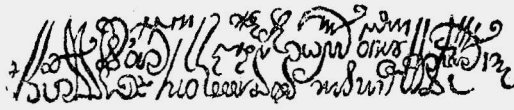
Ὁ Κοραῆς στὸ γράμμα του τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1816 πρὸς τὸν Ἄλ. Βασιλείου, μὲ τὸ ὅποιο τοῦ διαμήνυε τὴν ἀποστολὴ τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte*, εἶχε ἤδη στὰ χέρια του τὶς ἐγκυκλίους σταλμένες νωρίτερα ἀπὸ τὸν φίλο του ἀλλά, ὅπως τοῦ ἔγραφε τότε, δὲν εἶχε βρεῖ ἀκόμη καιρὸ νὰ τὶς διαβάσει.³⁹ Τὸν Μάιο οἱ προκηρύξεις θὰ ἐξαιρεθοῦν ἀπὸ τὴ δέσμη χαρτιῶν ποὺ ὁ Κοραῆς ἐπέστρεφε στὸν Βασιλείου.⁴⁰ Δύο μῆνες ἀργότερα, στίς 10 Ἰουλίου, ἀπαντώντας προφανῶς σὲ ἐρώτημα γιὰ τὶς ἐντυπώσεις ποὺ τοῦ εἶχαν προκαλέσει οἱ μεταρρυθμιστικὲς ἐπεμβάσεις τῶν μουσικῶν τοῦ Πατριαρχείου στὴ σημειογραφία τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς πρώτης προκήρυξης, ἐξέφραξε τὸν βαθὺ προβληματισμὸ του χωρὶς ὅμως νὰ φτάσει ὡς τὴν ἀπαξίωση τοῦ ἐγχειρήματος. «Εἰς τὰς περὶ Μουσικῆς καινοτομίας, ἂν καὶ νὰ τὰς κρίνω δὲν ἤμην καλός, τοῦτο μόνον κατὰ τὸ παρὸν εὐρίσκω κακόν, ὅτι ἄρχισαν ἐκεῖθεν, ὅπου ἔπρεπε νὰ τελειώσωσι. [...]. Δὲν εἶναι ἀκόμη καιρὸς περὶ τερετισμάτων· ἔπρεπε ν' ἀρχίσωσιν ἀπὸ τὴν μουσικὴν τῆς κεφαλῆς, καὶ αὐτὴ ἤθελ' ἐξανάγκης φέρειν καὶ τὴν μουσικὴν τῆς φωνῆς. Μ' ὄλον τοῦτο καὶ ταῦτα τὰ ἐξανάστροφα δὲν εἶναι ἀνωφελῆ· σημαίνουσι καὶ ὅτι αἱ κεφαλαὶ τοῦ ἔθνους ἐπίασαν νέον δρόμον· ἔχουσιν ἔτι καὶ τοῦτο τὸ καλὸν ὅτι ἔγιναν ἀκοντος τοῦ Μολοχίτου, καὶ ὡς λέγουσιν οὗτοι [= οἱ Γάλλοι], à sa barbe. Βέβαια τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ γένη, ἂν ἦτο καλὸς νὰ δείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀληθῆ μέθοδον τῆς παιδείας· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀνάξιος, οὐδὲ κρίνει ἴσως συμφέρον του νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ πόθεν ἔχουν ν' ἀρχίσωσι καὶ ποῦ νὰ τελειώσωσιν, ἂς καταργῶνται καὶ ἀπ' ἄλλους τὰ σκωριασμένα καὶ τὰ ἄμουσα καὶ τὰ ἀμέθοδα. Περὶ τῆς κηρύξεως τί νὰ σὲ εἴπω; μίαν φορὰν τότ' εὐθὺς ἐλθοῦσαν τὴν ἀνέγνωσα, καὶ ὄχι μέχρι τέλους· [...] "Ὅσον ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὴν τότε ἀνάγνωσιν, τὸ ὕφος ἦτο κατὰ τὸ σύνηθες, ἦγουν μακαρόνια πολλὰ χωρὶς ἄλλας καὶ βούτυρον [...]"».⁴¹

Στὴν κριτικὴ του ὁ Κοραῆς εἶναι φανερὸ ὅτι ἀδυνατοῦσε λόγῳ ἔλλει-

39. Ἐλληλογραφία, τ. Γ', σ. 455.

40. Ὁ.π., σ. 468.

41. Ὁ.π., σ. 480.

ΜΕ 3 8

+ Οσοί και πόσοι δυσκολία ευθύνονται άχρι του νύν εις τας προόδους των Μουσικών μαθημάτων, δεν λαμβάνει βεβαία τούτο ούτε την γνώσιν της Αρχιερουργίας σου. η άσάφεια των παραδόσεων, η έλλειψις μιιάς καλής μεθόδου, διδακτικής του ποσού των διασημάτων του χρόνου. τό ακανόνιστον των χαρακτηριστικών αυτής σημείων, και των άλλων προσόντων, όσα η καιρική περιπέτεια συγκάτεχον εις τον βυζόν της φθοράς και της λήθης, κατέπεισαν έξιπλον άσθενή την ιερών άσματικόν αυτών τέχνην, και μόλις εις όσα η τό πολύ τρία των ένταύθα Μουσικών περίσσια σοφύμενον τό επί τοσοούτον ψυχοφειλάτων εις όλον τό Χριστιανισμόν πλήρημα και εις εύπρέπειον των άπανταχού ιερών Εκκλησιών άνογκαιότατον χρήμα, ότε δια τας μεσολλαδούσας, τόσάτατς δυσκολίας και άκαταληψίας, η διόλου άπνευκόνοντο οι φιλομαθείς των μουσικών ακροάσεων, η προσερχόμενοι, προσέχθον εις τούς κόπους, και την επί ματαίω δαπάνην του καιρού και των υπερμέτρων έξόδων, και έπέφερον μετωμελούμενοι· και τούτο είναι τό στίγιον, διά τό όποσον αι λοιπαι των ιερών Εκκλησιών, εκ τός μοιων του καθ' ημάς Πατριαρχικού Νοού, τόσον ένταύθα εν Βασιλειούδα, όσον και εις τα λοιπά μερη άμοιροίαι Μουσικών έντέχνον διδασκάλων, ταύτον ειπών ευφρόνιται της άνογκαιότατης εύκοσμίας αυτής. άλλ' ό χρόνος όστις μοιός έξείρει να κρύπτει τά φανέντα, ούτως έξείρει να ανακαλύπτει και τά άσφονη κατά τον ειπόντα σοφόν, η μάλλον ειπών η θεία πρόνοια· και χάρις, και δύναμις, η τα άσθενή θεραπεύουσα, και τα έλλειπόντα ανακληρούσα, νυδόκαπε την κατόρθωσιν και τελειοποιούν και τούτου του ιερού χερίματος επί των ημερών μας, με τον τρόπον και την διδακτικήν μεθόδον, την όποιαν βλέπεις, και πληροφρησίαι εκ της περιλειπούμενης τετυπώμενης άσάφους διακηρύξεως· η μέθοδος αυτή, την όπιον έφεύρον και επνόσαν οι διαλομβονόμενοι τρείς ηξέπανοι άνδρες, υπέρβαινε τας των παλαιών παραδόσεων, η μάλλον ειπών είναι η μόνη ακριβής, και φαστικη, και άριστη έξηγούσα θεωρητικώς όμα και πρακτικώς τά μέλη και σχήματα των φωνών, και διεικνύουσα καθώς τά σημεία των χρόνων, και ενι λόγφ όσα, οι μέθοδοι των παλαιών παραδόσεων δεν πδύνατο να κατορθώσασιν εις τον μαθητήν επί όεκα και είκοσι χρόνους, αυτή ύπόκειται να κατορθώσεν εν διαστήματι χρόνου ένός, και να αναδείξη τον οικείον της μαθητήν ικανόν, ότε εκστον μαθημα, κατ' αυτήν γέγραμμένον, να δύναται με μικράν τινα και όλιγην καθ' εαυτον μελέτην να τό ψαλλει άπαραλλάκτως με τον άσματογράφον και ποιητήν, χωρίς να τό διδασχθι έπ' αυτού πρότερον, και αυτά όλα, χωρίς όλας να παρεκτρέπται η μέθοδος από τό σημνον εκείνον και έναρμόνιον μέλος, τό προς κατανύξιν και συντριβήν καρδιας έντέχως πεποιημένον, και παρά των πρώτων εκείνων ιερών μελωδών και διδασκάλων παραδεδομένον και χωρίς να παρεισάγη φωνών και σχημάτων νεωτερίσματα. ταύτα τούνν προηγουμένως πληροφροούμενος εκ της περιλειπούμενης διακηρύξεως, πληροφροείσαι έξής και όσον φιλοτιμιαν και προθυμιαν έπεδειξόμεθα, τόσον ημείς μετά της περι ημών ιερών άδελφότητος, και Άγίας Συνόδου, όσον και οι φιλόκαλοι και φιλόμουσοι προύχοντες του ήμετέρου Γένους εις την συγκρότησιν κοινού Σχολείου των Μουσικών παραδόσεων, εις τό όποσον οι τής νέας μεθόδου διδασκαλοι εισαχθέντες, παραδίδουσι με φιλοπονιαν άκρον και έπιμέλειαν ύπερβάλλουσαν, και πληθύνεται καθ' έκάστην ό άριθμός των άπανταχών προσερχόμενων μαθητών, κέντευξεν άληθεστάτη και άναμφισβόλος η έκβασις της ύποσχέσεως των διδασκάλων· και η πέφο όε προσέτι, και η δια της πειρας φανεϊσα ανωτέρα των κοινών ελπίδων πρόσδος των μεθδών εν διαστήματι τετραμηνιαίφ βεβαϊοί της ύποσχέσεως αυτής την άληθειαν. τούτων ούτως έχόντων, περιττόν κρίνομεν να άποτεινομεν λέγους μακροίς εις τό να άποδείξωμεν τη Άρχιερουργίη σου, πόσον η εκ τούτου πηγάζουσα άφέλεια, και πόσον προσγίνεται κλος εις όλον τό Γένος ημών, και πόση ίδιας άφέλεια και εύπείρεια εις άλλας τας κατά μέρος ιερών Εκκλησιών, έπιούθ έξ' αυτού του Σχολείου του Μουσικού, ως όπίστινος πηγής πολυκρουου και πολυχευόμενος Ψάλει προχέονται άφθόνως τά ζαρηβυτα της αγγελιομύητου άσματικής νηματφ. και Ψάλει μετοχουεύονται εις όλας τας κατά μέρος Επορχίας, καζίας βήθια και εις την Επαρχίαν της Αρχιερουργίας σου εις στολιμνόν και των ιερών αυτεζι Εκκλησιών· διά τούτο και όλοι οι ένταύθα όμογενές κοινώς τε και κατά μέρος συνδραμον

φιλοτίμος, και ἰδοῦθησαν τῷ Μουσικῷ τούτῳ Σχολείῳ, τοῦ ὁποῦ αἱ κατ' ἔτος δαπάναι, τόσον εἰς μισθοὺς τῶν διδασκάλων, ὅσον και εἰς μεταγραφῶν τῶν σοφόμενων παλαιῶν Μουσικῶν βιβλίων, εἶναι ὑπερογκοὶ και κοινῆς χρήσεως τῆς βοήθειας πρὸς οἰκονομίαν. προσκαλεῖται δὲ και ἡ Ἀρχιερωσύνη σου, και μετὰ σοῦ πάντες οἱ φιλομουσοὶ ἐπαρχιατῆς σου εὐσεβεῖς εἰς τὸν ἐπαφελῆ ἔρανον τούτον. ἐφ' ᾧ και ἐντελλομένη σοὶ διὰ τῆς δε τῆς ἐν τύποις ἐγκυκλίου Πατριαρχικῆς ἡμῶν και Συνοδικῆς ἐπιστολῆς, ὅπως μετὰ τὴν πληροφορίαν τῶν ἀνωτέρω, ἐνδιζήμενος πραγματικῶς τὸν ὑπὲρ τῶν καλῶν ζῆλόν σου, νὰ καταγραφῆς πρῶτος ἡ Ἀρχιερωσύνη σου συνδρομητῆς εἰς τὸ τέλος τῆς περικλειομένης διακηρύξεως πλουσιοπαρόχος και φιλότιμος, εἶτα δὲ νὰ προσκαλέσῃς και ὅλους ἀπλῶς τοὺς φιλομουσοὺς εὐκαταστάτους ἐπαρχιατῆς σου, και διὰ τοῦ γενεῖου παραδειγματὸς σου και τῶν προτρεπτικῶν λόγων σου και πνευματικῶν συμβουλῶν νὰ καταστήσῃς παρομοίως συνδρομητῆς, και νὰ συγκροτήσῃς παρὰ πάντων αὐτῶν, και παρὰ τῶν ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ σου ἐτι σοφόμενων ἱερῶν Ἐκκλησιῶν μίαν ἀδραν και ἀξιολογὸν βοήθειαν, και νὰ καταγράψῃς αὐτὴν ἐν τῷ τέλει τῆς διακηρύξεως, και νὰ βεβαιώσῃς μετὰ τὴν ὑπογραφὴν σου και μετὰ τὰς ὑπογραφὰς τῶν προκριωτέρων ἐπαρχιατῶν σου, και διὰ τοῦ ἐνδέχου ἐφόρου σου νὰ προφθάσῃς εἰς χεῖρας τῶν ἐφόρων και ἐπιτρόπων τοῦ Σχολείου τῆς Μουσικῆς, διδοὺς εἰδῆσαι εἰς ὅλους τοὺς ἐπαρχιατῆς σου, διὰ νὰ ἐλθῃ. ὅς τιν ἐξ αὐτῶν διψαλοὺς, εἰς τὴν ἀέναον ταύτην πηγὴν, και νὰ κοροεῖῃ τῶν ναμάτων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, μάλλον δὲ ἡ Ἀρχιερωσύνη σου κατὰ χρόνος Ἀρχιερατικῆς σου προνοίας εὐρὴν δύο ἢ τρεῖς ἐξ αὐτῶν δεξιούς και καλλιφώνους νὰ ἐξαποστείλῃς εἰς τὴν Σοχολὴν, φροντίζον μόνον περὶ τῶν ἐξόδων τῆς ἐνδυμασίας και ζουσοφίας τῶν, διὰ νὰ διδασχῶσιν ἀνεξόφως τὴν μέθοδον, και ἐν διαστήματι χρόνου ἐνὸς ἐπιστρέψοντες, νὰ μεταδώσῃς και ἄλλοις τὴν τέχνην, και νὰ κοσμήσῃς τὰς ἱερὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἐπαρχίας σου. ἔσο δὲ πεπληροφωρημένος, αγαπητὲ ὅτι ἡ φιλοτίμος αὐτὴ συνδρομὴ σου και ἡ βοήθεια ἔχει ὁ ἀναδειχθεῖ και εἰς τὴν Ἐκκλησίαν και εἰς ὅλον τὸ γένος φιλόκαλον, φιλομουσον, και τῶν κοζηκόντων τῷ ἐπαγγέλματι σου τελειουργόν πρόθυμον και ἐκπληρωτὴν, ἔχει λογιζθῆ μίαν ἐξαιρετος δούλευσίν σου, και ἔχει ὁ καταπλουτίσει μετὰ τοὺς κοινούς ἱσίνους και τὰ ἔγκλημα, καταστέφουσά σε και μετὰ τὰς ἀφθότους Ἐκκλησιαστικὰς εὐχὰς και εὐλογίας. διὸ και περιμένον μετὰ πόθου τὰς ἀποτελεσματικὰς, ἀποκρισεις σου, ὀηλοτικὰς ἐμοῦ και τῆς ἡμετέρας ἡμῶν αγαπῆς ὑγείας σου, ἢν δῶν σοὶ μετὰ τῶν σωτηριωδῶν αἰτημάτων ἀμεταπτωτον διὰ βίου ὁ Κύριος, οὐ ἡ χάρις εἴη μετὰ τῆς Ἀρχιερωσύνης σου.

Ο' Κτισσαρείας Φιλόθεος :	Ο' Ἐφέσου Διονύσιος :
Ο' Ἡρακλείας Μελέτιος .	Ο' Κυζίκου Κωνσταντῖος :
Ο' Νικομηδείας Ἀθανάσιος :	Ο' Νικαίας Ἰωαννίκιος .
Ο' Χαλκιδόπου Γεράσιμος .	Ο' Δέρκων Γρηγόριος .
Ο' Τορνόδου Μακάριος .	Ο' Νεοκαισαρείας Μελέτιος .
Ο' Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς .	Ο' Παρναξίας Ἰερὸθεος .
Ο' Σοφίας Θεοφάνης .	Ο' Βάρνης Χρύσανθος .
Ο' Πόννας Καλλίνικος .	Ο' Σάμου Κύριλλος .

Και ἐν Χριστῷ Ἀδελφοί .

Μονόφυλλο τῆς Ἐγκυκλίου Ἐπιστολῆς) με ἀποδέκτη τὸν ἀρχιεπίσκοπο

Ἀκόβων Δαυίηλ, 0,33X0,22. ΕΒΕ τμ. Χγρ. Μ.13.8

ψης ειδικῶν γνώσεων νὰ ἀπαντήσῃ ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, σχεδὸν ἐμφανίζετο ἀδιάφορος γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πειράματος ποὺ εἶχε ἐπιχειρηθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἄν ὅμως αὐτὸ καθαυτὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ὑπόθεσης τὸν ἄφηνε ἀσυγκίνητο, διέκρινε καλὰ τὶς συμπαράδηλώσεις τοῦ ἐγχειρήματος. Ἡ κατάργηση τῶν σκουριασμένων, τῶν ἄμουσων καὶ τῶν ἀμέθοδων, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔγραφε, στὴν ψαλτικὴ τέχνη τῆς Ἐκκλησίας, παρόλο ποὺ μιὰ τέτοια τομὴ δὲν ἀνῆκε στὶς ἐθνικὲς προτεραιότητες τῆς παιδείας, συνιστοῦσε δεῖγμα ὅτι ἄρχισε νὰ πνέει νέος ἄνεμος στὸν συντηρητικὸ περίβολο τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ κέντρου τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὡστόσο τὴν ἐνόχληση τοῦ Κοραῖ εἶχαν τροφοδοτήσῃ δύο ἀκόμη παράγοντες: πρῶτον ἡ ἔκταση τοῦ περιεχομένου τῆς («Προκήρυξης») καὶ ἰδίως τὸ ἀρχαῖζον γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς («μακαρόνια πολλὰ χωρὶς ἄλλας καὶ βούτυρον»), ποὺ καθιστοῦσε προβληματικὴ καὶ ἀπωθητικὴ τὴν ἀνάγνωσή της (ὁ Κοραῖς δὲν ἄντεξε νὰ τὴν διαβάσῃ ὀλόκληρη)⁴² καὶ δεύτερον ἡ παρουσία στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ Κυρίλλου ζ'.⁴³

Ἀποκαλώντας τὸν μὲ τὸ προσωνόμιο «Μολοχίτης», τὸν χαρακτηρίζει ὅχι μόνον ἀνίκανο νὰ καθοδηγεῖ σωστὰ ὡς ἀνώτατη κεφαλὴ τοῦ ἔθνους στὰ θέματα τῆς παιδείας ἀλλὰ καὶ ἀρνητικὸ ἀπέναντι στὶς μουσικὲς καινοτομίες. Ἡ τελευταία ἀποψη ἀπηχοῦσε πληροφορίες ποὺ τοῦ εἶχε ἐκμυστηρευτεῖ προφανῶς ὁ Βασιλείου καὶ ποὺ φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ παρεμφερεῖς μαρτυρίες ἄλλων πηγῶν⁴⁴ ἀλλὰ καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀκρίβεια ὑποδηλώνεται, νομίζω, πίσω ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν ἰδίων τῶν πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων. Οἱ ἔμμονες δηλαδὴ ὑπογραμμίσεις ἐκεῖ περὶ μὴ ἐκτροπῆς τῆς νέας μεθόδου ἀπὸ τὰ παραδεδομένα ἄφηναν νὰ διαφανεῖ ἡ

42. Κρίσεις τοῦ Κοραῖ γιὰ τὶς πατριαρχικὲς γενικὰ ἐγκυκλίους βλ. στοὺς «Αὐτοσχέδιους Στοχασμοὺς» τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου, τ. Α', 1809, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., σ. 355-356. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ φράση του: «Εἰς τὴν νεαράν μου ἡλικίαν ἢ σύνταξις τῶν ἐγκυκλίων ἦτον ἀλλόκοτον καὶ τερατῶδες πρᾶγμα».

43. Γιὰ τὸν Κύριλλο, θεωρούμενο λόγιο πατριάρχη, καὶ τὴν πατριαρχικὴ του θητεία (1813-1818) βλ. Μανουὴλ Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, ἔκδοσις δευτέρα, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Νικ. Α. Φορόπουλου, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὀφελίμων Βιβλίων, 1996, σ. 596-599.

44. Βλ. τὸν πρόλογο τοῦ Παναγιώτη Πελοπίδη, ἐπιμελητῆ τῆς ἔκδοσης τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» τοῦ Χρυσάνθου, Τεργέστη 1832, σ. ζ' (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀθήνα, Κουλτούρα, 2003).

ὑπαρξή ἀρχικῶν τουλάχιστο ἐνστάσεων εἴτε ἐκ μέρους τοῦ ἴδιου τοῦ πατριάρχου εἴτε ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν καὶ λαϊκῶν, μαζί καὶ προσπάθεια καθησυχασμοῦ, στὸ ὄνομα ἀκριβῶς τῶν πατρῶν καὶ τῆς παράδοσης. Ὅπως καὶ νᾶναι, ἡ ἐπιθετικότητα τοῦ Κοραῆ κατὰ τοῦ Κυρίλλου δὲν ἐκδηλώθηκε τυχαία οὔτε αἰφνιδιαστικά. Εἶχε δρομολογηθεῖ σὰν συνέπεια τοῦ κλίματος καχυποψίας ποὺ καλλιεργήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο ἀπέναντί του καὶ τῶν ἐπακόλουθων ἐχθρικῶν κινήσεων εἰς βάρος του (κλήση σὲ ἀπολογία) ἐξαιτίας κάποιων ἀόριστων αἰχμῶν οἱ ὁποῖες ἐντοπίστηκαν στὴν κατακλείδα τῶν προλεγόμενων τοῦ τρίτου τόμου τοῦ Πλουτάρχου (1811) καὶ κίνησαν ὑποψίες στὴν Κωνσταντινούπολη ὅτι τοὺς ἀφοροῦσαν. Τὰ κοραϊκὰ βέλη εἶχαν στόχο τοὺς μισέλληνες ἐκείνους («Σκύθες») συκοφάντες τῶν φιλοσόφων ποὺ μεταχειρίζονταν ὡς ὄπλο τὴν κατηγορία τῆς ἀθεΐας, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα οἱ φιλόσοφοι ἀπλῶς ἀρνοῦνταν νὰ πιστέψουν στὸν θεὸ ποὺ οἱ διώκτες τοὺς εἶχαν πλάσει «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἰδίαν» ἐνθρονίζοντάς τον στὸ τόπο τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ.⁴⁵ Ἡ «ταραχὴ τοῦ κατ' εἰκόνα», ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Κοραῆς,⁴⁶ καὶ στὴν ὁποία ἀναμίχθηκε ὡς ἐντολοδόχος τοῦ πατριάρχου ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου, ξέσπασε πολὺ καθυστερημένα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1815, πέντε περίπου μῆνες ἀφ' οὗ εἶχε δεχτεῖ νὰ συνεργαστεῖ στὰ σχέδια γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πάνω στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, καὶ πέρασε ἀπὸ διάφορες φάσεις στὴ διάρκεια τῶν ὁποίων συνέχιζε νὰ ἐφοδιάζει τοὺς ἐντόπιους ἐρευνητὲς μὲ μουσικὰ βοηθήματα, ὅπως τὸν τόμο τῆς *Description de l'Égypte*, ἀλλὰ καὶ φρόντιζε νὰ ἀκολουθεῖ μιὰ δίγλωσση τακτικὴ ἀπέναντι στὸ πρόσωπο τοῦ πατριάρχου ἀνάλογα μὲ τὸ τί εἶδους χαρακτήρα, ἰδιωτικὸ ἢ δημόσιο, εἶχε ὁ γραπτὸς του λόγος.⁴⁷

45. Ἀδαμαντίου Κοραῆ *Προλεγόμενα*, τ. Α', β.π., σ. 485.

46. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἄλ. Βασιλείου 26.12.1815, Ἀλληλογραφία, τ. Γ', σ. 447.

47. Βλ. στὴν Ἀλληλογραφία, β.π., τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου στὸν Κοραῆ τῆς 29.7.1815 μὲ τὴν ὁποία τὸν καλοῦσε νὰ ἀπολογηθεῖ εἴτε στὸν ἴδιο εἴτε ἀπειθείας στὸν πατριάρχη γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ «κατ' εἰκόνα», καὶ τίς ἐπιστολὲς τοῦ Κοραῆ στὸν Ἄλ. Βασιλείου τῆς 12.9., 3.10. καὶ 6.10.1815, ὅπου ἡ ἀπολογία γραμμμένη σὲ ἐπιθετικούς τόνους γιὰ τοὺς συκοφάντες του πρὸς γνώση τῶν ἐνδιαφερομένων στὴν Κωνσταντινούπολη (στὴν οὐσία ἐπρόκειτο γιὰ ὁμολογία πίστεως) ἀλλὰ διανοημένη μὲ ἐπαίνους γιὰ τὴ λογιωσύνη, τὴ φιλογένεια καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς παιδείας ζῆλο τοῦ Κυρίλλου, πβ. παρόμοια κρίση του νωρίτερα στὸν 6ο τόμο τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου (1814), *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, β.π., τ. Α', σ. 556. Ὅμως πέντε μῆνες ἀργότερα στὴν ἐπιστολὴ τῆς 16.2.1816 ἀρνιόταν ὁποιαδήποτε οἰκείωση καὶ

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο συμφραζομένων ιδωμένα δὲν ἐντυπωσιάζουν τὰ ἐπαινετικά σχόλιά του τὸ 1817 μετὸ στόμα τοῦ Παπατρέχα — μιλήσαμε στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴ συγκεκριμένη σκηνὴ τοῦ ἀφηγήματος— ἀναφορικά μετὰ τὰ μουσικά πεπραγμένα τοῦ 1815. Ἀντιγράφω τὸ ὀλιγόστιχο παράθεμα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς Ραψωδίας Β' τῆς Ἰλιάδας:⁴⁸ «Ὅταν ἀνέγνωσε τὸ Πατριαρχικὸν γράμμα περὶ τῆς νέας μεθόδου τῆς μαθήσεως τῆς Μουσικῆς, εὐλόγησε καὶ τὸν Πατριάρχην καὶ τὴν Σύνοδον, ὅτι ἐφρόντισαν μέρος τῆς παιδείας τόσον ἀξιόλογον, ὅσον συμβάλλει πολὺ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τῶν ψυχῶν», γιὰ νὰ ἐκμεταλλεῖται στὴ συνέχεια τὴν περίστασις ὁ ἐνθουσιώδης ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀρχαιότητος ἱερωμένος καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ τοῦ μελοποιήσῃ τὸν ὕμνον στὴν Ἄρτεμιν ἀπὸ τὸν Ἰππόλυτον τοῦ Εὐριπίδου στέλλοντας τὸ μήνυμα ὅτι «ὄσοι ἀποστρέφονται τὴν ἡδονὴν τῆς Μουσικῆς [...] ἔχουσι φυσικὰ ψυχὴν ἀγρίαν», ἐπικαλούμενος τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων Κυναθῶν στὴν Ἀρκαδίαν.⁴⁹ Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα καὶ τίς πραγματικὰς διαθέσεις τοῦ Κοραΐ — ὁ ἴδιος ἔμοιαζε νὰ θέλῃ νὰ ἀποστασιοποιηθεῖ βάζοντας τοὺς ἐπαίνους στὸ στόμα ὄχι τὸ δικό του ἀλλὰ ἐνός, ἔστω καὶ ἐπινοημένου, ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας—, ἐκεῖνο ποὺ ἔμενε ὡς ἐντύπωση στὸν κόσμον τῶν ἀναγνωστῶν ὅσο βέβαια καὶ στὸ περιβάλλον τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ γένους ἦταν τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἔλληνας σοφὸς ἐπικροτώντας δημόσια τὴ μουσικὴ μεταρρύθμισιν τιμοῦσε τὸ Πατριαρχεῖο ὡς προνοητὴ σημαντικῶν τομέων τῆς παιδείας, ὅπως ἡ μουσικὴ τέχνη.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του καὶ ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» θὰ συνέχιζε νὰ φιλοξενεῖ εἰδήσεις γιὰ τὴν πρόοδο, διὰδοσιν καὶ στερέωσιν τοῦ νέου συστήματος. Ἔτσι τὴν ἴδια αὐτὴ χρονιά, τὸ 1817, θὰ δημοσίευε μιὰ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἐμπνευστῆ καὶ βασικοῦ δημιουργοῦ τοῦ Χρύσανθου πρὸς τὸν ἀπόφοιτον τοῦ μουσικοῦ σχολείου ἱεροδιάκονο Γρηγόριον (τὸν Χίον), διδάσκαλον ἤδη τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου στὸ Ἰάσι,⁵⁰ ἐνῶ στὶς σελίδες τοῦ περιοδι-

ὑποταγὴ στὸν πατριάρχη οὔτε κἀν ἀνάμειξιν τοῦ ὀνόματός του στὶς συζητήσεις στὸ πατριαρχικὸ περιβάλλον, γιὰ νὰ φτάσῃ στὶς 10.7.1816 μετὰ ἀφορμὴν τίς προκηρῶξεις γιὰ τὴ μουσικὴ μεταρρύθμισιν στοὺς ἀπαξιώτικους χαρακτηρισμοὺς πρὸς τὸ πρόσωπό του. Γιὰ τὸ ποῖα ἐπίδραση εἶχε στὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ Κοραΐ καὶ τὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ τοῦ 1815 ἢ περιπέτειά αὐτῆ βλ. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., τ. Β', σ. XXII.

48. Ὁ.π., σ. 464.

49. Βλ. καὶ σημ. 6. Πβ. Χάρης Ξανθοδάκης, «Ὁ Κοραΐς καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσική», ὅ.π., σ. 47.

50. «Λόγιος Ἑρμῆς» 1817, σ. 225-226. Νὰ προσεχεῖ ἰδιαίτερα ἡ παρότρυνση

κοῦ, ἐπίσης τὸ 1817, σ' ἓνα δημοσίευμα μὲ τίτλο «Μουσική» θὰ καταχωριστοῦν διοχετευμένες ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο οἱ ἐρωταποκρίσεις ἐπὶ τῶν θεμάτων στὰ ὁποῖα ἐξετάστηκαν οἱ μαθητὲς τοῦ σχολείου τὸ 1816.⁵¹ Δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1819, δημοσιεύεται στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» προκήρυξη τοῦ Πέτρου Ἐφέσιου γιὰ τὴν ἐτοιμαζόμενη ἔκδοση τοῦ Ἀναστασιματαρίου του κατὰ τὴ νέα μέθοδο στὸ νεοσύστατο μουσικὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου ὁ συνθέτης καὶ διδάσκαλος τοῦ ἐκεῖ Ἡγεμονικοῦ μουσικοῦ σχολείου θύμιζε τὸ ἱστορικὸ τῆς μεταρρύθμισης —εἶχε φοιτήσει καὶ αὐτὸς στὴν Κωνσταντινούπολη— καὶ ὑπογράμμιζε τὴν ἀνάγκη πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἔντυπων μουσικῶν βιβλίων ὕστερα ἀπὸ τὴ χάραξη καὶ κατασκευὴ τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τῆς νέας σημειογραφίας.⁵²

Ἄν ἡ ἐφεύρεση τῶν τριῶν διδασκάλων ἀναδείχτηκε καὶ στηρίχτηκε μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τοὺς φορεῖς τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὡς πρόδρομη ἔκφραση μελλοντικῶν ἐπιτευγμάτων, τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο ἀναμενόταν νὰ εἶναι ὁ ἐπόμενος σταθμὸς στὴν πορεία τῶν μουσικῶν πραγμάτων στὴν Ἑλλάδα συνδέεται μὲ τὴ μουσικολογικὴ ἔρευνα, θεωρητικὴ καὶ ἱστορικὴ, πού, ὅπως εἶδαμε, εἶχε προαναγγελεθῆ ἀνεπίσημα μέσα ἀπὸ τοὺς διαύλους τῆς ἐπιστολικῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ Κωνσταντινούπολης, Βιέννης καὶ Παρισιοῦ, καὶ στὴν πραγμάτωση τῆς ὁποίας εἶχαν σπέρξει νὰ συμβάλουν ἀνυστερόβουλα καὶ χωρὶς ἐπιφυλάξεις τόσο ὁ Κοραῆς μὲ τὴ βιβλιογραφικὴ του συνδρομὴ ὅσο καὶ ὁ Ζηνόβιος Πῶπ μὲ τὶς ἀντίστοιχες δημοσιεύσεις του στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» καὶ τὰ ἐρεθίσματα πού πρόσφερε στοὺς καταγινόμενους σ' αὐτὴν ἐρευνητὲς μεταφράζοντας τὶς μελέτες εὐρωπαϊῶν παιδαγωγῶν καὶ φιλοσόφων τοῦ ἀναστήματος τοῦ J. G. Sulzer πάνω σὲ θεωρητικὰ καὶ ἱστορικὰ ζητήματα τῆς μουσικῆς.⁵³

τοῦ Χρῦσανθου «μηδὲλως προσέχειν μελωδίαις ἄλλοεθνεσι καὶ ξέναις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας»).

51. Ὁ.π., σ. 431-433. Πβ. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ» τοῦ Χρῦσανθου», Ὁ Ἑραμιστής 11 (1974) —Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά—, σ. 319.

52. «Λόγιος Ἑρμῆς» 1819, σ. 610-613. Παρόμοια καὶ στὰ προλεγόμενα τοῦ Νέου Ἀναστασιματαρίου (1820), βλ. Γεώργιος Γ. Λαδάς, *Τὰ πρῶτα τυπωμένα βιβλία Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1978, σ. 11-12.

53. Ἐχει εἰκάσει σωστὰ ὁ Γιάννης Πλεμμένος ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μετάφραση (γρ. καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ) τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» ἦταν ἀφιερωμένη στὸν Χρῦσανθο τὸν ἐκ Μαδύτων, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο*, ὅ.π., σ. 169.

Πιὸ πέρα ἀπὸ τὸ ἐπινόημα τῆς τεχνικῆς μεταρρύθμισης, τῆς ἀπλοποίησης δηλαδή τῆς γραφῆς τῶν συμβόλων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρασημαντικῆς πρὸς διευκόλυνση τῆς ἐκμάθησής της,⁵⁴ ἀπτόκο μακρᾶς ἀναζήτησης καὶ κόπου, τώρα στὰ διάφορα στάδια τῆς προγραμματισμένης νὰ ἐκπονηθεῖ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας θὰ ἔπρεπε νὰ διερευνηθεῖ ἡ ἐσώτερη δομὴ τῆς ἀσματικῆς τέχνης τῆς Ἐκκλησίας, νὰ ἐξεταστοῦν δηλαδή καὶ ἀναλυθοῦν μὲ συγκριτολογικὰ ἐργαλεῖα τὰ συστατικά της, ἡχοχρώματα καὶ ρυθμοί, ὅπως εἶχαν διαμορφωθεῖ καὶ ἐξελιχθεῖ μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες καὶ τὶς ἱστορικὲς περιπέτειες τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ βέβαια ἡ παρουσία καὶ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων στὴν πρόοδο τῆς μουσικῆς γνώσης, δημιουργίας καὶ παιδείας διαχρονικά.

Ὁ μὸχος τοῦ διαχειριστῆ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἔρευνας γνωρίζουμε ὅτι εἶχε αἴσια ἔκβαση ἀλλὰ τὸ τελικὸ προϊόν της ἄργησε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας· αὐτὸ ἔγινε δυνατὸ μάλιστα τὸ 1832 στὴν Τεργέστη καὶ ἡ ἐκδοσις πού τὸ διέσωσε ἔφερε τὸν τίτλο *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου*. Ὡς τότε ὅμως οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα οὔτε ἡ πορεία τῆς ἔρευνας εἶχαν ἀπασχολήσει τὶς σελίδες τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Κοραῖ — μὲ τὸν πρόωρο θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου Βασιλείου στὴν Τεργέστη τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1818 οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη εἶχαν πλέον ἀραιώσει —, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς ἦταν ἐνήμερος γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ λογίου πού εἶχε ἐπωμιστεῖ τὴ διεξαγωγή της χάρις στὶς μέχρι τὸ 1818 ἐπιστολικὲς του ἀνταλλαγές μὲ τὸν φίλο καὶ συνεργάτη του τῆς Βιέννης. Ἡ συμπερίληψη ἄλλωστε τοῦ Χρυσάνθου, ἱεροδιάκονου καὶ μετέπειτα ἀρχιμανδρίτη, στὴν τριάδα τῶν μουσικῶν μεταρρυθμιστῶν καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ του πορτραῖτο ὅπως διαγραφόταν στὶς πατριαρχικὲς ἐγκυκλίους τοῦ 1815, πρέπει νὰ εἶχαν ἐπιπρόσθετα πείσει τὸν σοφὸ τοῦ Παρισίου γιὰ τὴν καταλληλότητα καὶ ἀξιοσύνη τοῦ μελετητῆ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς παράδοσης, ἐνὸς μελετητῆ πού διέθετε ἀπολύτως τὰ ἐφόδια ὅσα ὁ ἴδιος εἶχε προσδιορίσει ἀπαραίτητα γιὰ ἓνα παρόμοιο ἐγχείρημα (εὐρύτερη μουσικὴ παιδεία, ἑλληνομάθεια, τουλάχιστο γαλλομάθεια).

Λίγο ἀργότερα ὅμως, τὸ 1821, προφανῶς πρὶν ξεσπάσει ὁ ἐπαναστατικὸς βρασμὸς τῶν Ἑλλήνων, θὰ δοκίμαζε ἀσφαλῶς μεγάλη ἐκπληξή

54. Γιὰ τὰ τεχνικὰ χαρακτηριστικά τῆς μεταρρύθμισης βλ. Καίτη Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ 1814», *Μουσικολογία* 1 (1985), 14-15.

ἀν μάθαινε —θεωρῶ πολὺ πιθανὸ τὸ νέο νὰ εἶχε φτάσει ὡς τὸ σπουδα-
στήριό του— ὅτι ἀπὸ τυπογραφεῖο τοῦ Παρισιοῦ κυκλοφοροῦσε ἕνα μι-
κρὸ ἐγχειρίδιο 56 σελίδων στὸ ὄνομα τοῦ Χρῦσανθου μὲ τίτλο *Εἰσαγωγή*
εἰς τὸ Θεωρητικὸν καὶ Πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ποὺ
ἀποτελοῦσε ἐπιτομὴ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀνέκδοτης τότε ἐρευνητικῆς
ἐργασίας τοῦ λόγιου ἀρχιμανδρίτη καὶ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ συμβάλει δρα-
στικὰ στὴν ἐξάπλωση καὶ ἐπιβολὴ τῆς νέας μεθόδου.⁵⁵ Καὶ θὰ ἦταν ἀκό-
μη μεγαλύτερη ἢ ἐκπληξή του ὅταν θὰ διάβαζε στὴν προσφώνηση τοῦ
ἐπιμελητῆ τοῦ βιβλίου Α. Θάμυρη, μαθητῆ τοῦ μουσικοῦ σχολείου, πρὶν
αὐτὴ ἐξοβελιστεῖ ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιο, ἀναφορές, σὲ σχέση μετὰ τὴ μουσικὴ
μεταρρύθμιση, γιὰ τὴν «εἴσοδο τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Ἑλλάδα» καὶ δια-
κηρύξεις παιδαγωγικῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε διατυ-
πώσει στοὺς «Αὐτοσχέδιους στοχασμούς» του γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴ
γλῶσσα, μὲ ὀνομαστικὴ μάλιστα μνημόνευση τοῦ συντάκτη τους.⁵⁶

Ὅπως καὶ νᾶναι, τὸ «Μεγάλον Θεωρητικόν» ὀλοκληρωμένο πλέον
γνωρίζουμε ὅτι παραδόθηκε ἀπὸ τὸν συντάκτη του τὸ 1820, πρὶν ἀναχω-
ρήσει γιὰ τὸ Δυρράχιο ἀρχιεπίσκοπος πλέον τῆς πόλης αὐτῆς, στὸν μα-
θητῆ του στὸ μουσικὸ σχολεῖο Παναγιώτη Πελοπίδη, ποὺ τὸ ἐξέδωσε
στὴν Τεργέστη δώδεκα χρόνια ἀργότερα. Ἡ νεώτερη ἔρευνα ἐντόπισε
καὶ ἕνα χειρόγραφο, τὸ μοναδικὸ μέχρι στιγμῆς, τοῦ ἔργου, αὐτόγραφο

55. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ
μετὰ τὴν Ἄλωση (1453-1820). Σχεδιάγραμμα ἱστορίας*, Ἀθήνα 1999, σ. 98-99, 166-167.
Στὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου βοήθησε ἕνας λόγιος τοῦ Παρισιοῦ μὲ σπουδὲς μουσικῆς,
ποὺ ἀνῆκε στὸ ἰδεολογικὸ στρατόπεδο ὄχι ὅμως τότε καὶ στὸν στενὸ κύκλο τοῦ Κο-
ραΐ, ὁ Κωνσταντῖνος Νικολόπουλος καθὼς καὶ ὁ Μ. Léger, συνεργάτης τῆς τυπογρα-
φίας τῶν Didot, οἰκείων φίλων τοῦ Ἑλληνα σοφοῦ, βλ. Καίτη Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρ-
ρύθμιση», ὅ.π., σ. 16, καὶ Ἡ ἴδια, *Ἐντεχνὴ ἑλληνικὴ μουσικὴ στοὺς νεότερους χρό-
νους*, Ἀθήνα 2006, σ. 36. Ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν δύο ἐνισχύει τὴν εἰκασία γιὰ τὴν
κυκλοφορία τοῦ ἐκδοτικοῦ νέου στὸ κοραϊκὸ περιβάλλον.

56. Τὸ παράθεμα ποὺ χρησιμοποιεῖται ὁ Θάμυρης («μὴτ' ἐπιστήμη, μὴτε τέχνη
οὐδεμία, δύναται ἢ νὰ παραδοθῆ μετ' εὐκολίαν ἢ νὰ ἔλθῃ εἰς τελειότητα χωρὶς τὴν χει-
ραγωγίαν τῆς φιλοσοφίας») προερχόταν ἀπὸ τὰ προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης τοῦ *Προ-
δρόμου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης* (1805), βλ. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., τ.
Α', σ. 178. Ὁ Γ. Γ. Λαδάς, ὅ.π., σ. 19-26, ἀναδημοσίευσεν τὴν προσφώνηση τοῦ Θά-
μυρη ἀπὸ σωζόμενον ἀντίτυπο τοῦ πρώτου tirage τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου. Ὁ ἐν συνε-
χεῖα ἐξοβελισμὸς τῆς ἀποδίδεται στὴν ὑπερβολικὴ αὐστηρότητα μετὰ τὴν ὁποία ὁ συ-
ντάκτης τῆς ἀντιμετώπισεν τοὺς διδασκάλους τῆς παλαιᾶς μεθόδου. Μήπως ὅμως συ-
νέβαλε σ' αὐτὸ καὶ ἡ προοδευτικότητά τῶν ἰδεολογικῶν θέσεών του;

τοῦ Χρῦσανθου, ἐκπονημένο ὕστερα ἀπὸ αἴτημα τοῦ συνδιδασκάλου του Γρηγόριου Λαμπαδάριου γιὰ διδακτικὴ χρῆση καὶ χρονολογημένο 2 Σεπτεμβρίου 1816.⁵⁷ Χάρις στὴν πρὸςφατὴ ὀλιγὴ δημοσίευσή του (καὶ σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή) σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὸ κείμενο τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1832⁵⁸ μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει τίς διαφορὲς του ἀπὸ τὴν τελευταία τόσο ὡς πρὸς τὴ διάταξή τῆς ὕλης ὅσο καὶ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ διατύπωση τῶν κεφαλαίων, οἱ ὁποῖες ὀφείλονταν ἄλλοτε σὲ ἐκούσιες παραλείψεις τοῦ συγγραφέα (στὸ χειρόγραφο) καὶ ἄλλοτε σὲ παρεμβάσεις τοῦ ἐκδότη Π. Πελοπίδη (στὸ τυπωμένο κείμενο). Ἀνάμεσα λοιπὸν στὶς δύο χρονολογίες, Σεπτέμβριος 1816 καὶ 1820, τὸ σύγγραμμα πῆρε τὴν ὀριστικὴν του μορφή χωρισμένο σὲ δύο μέρη, στὸ θεωρητικὸ καὶ πρακτικὸ ἀφενὸς καὶ στὸ ἱστορικὸ ἀφετέρου («Ἀφήγησις περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς μουσικῆς»).

Εἶδαμε ὅτι ἡ κινήτοποίησις τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ Πῶπ νὰ προσφέρουν τὰ ἐπιστημονικὰ φῶτα τοὺς γιὰ τὴν προώθησις τῆς ἔρευνας μὲ ἀποστολὲς βιβλιογραφικῶν ὑποδείξεων καὶ μουσικῶν καὶ φιλολογικῶν βοηθημάτων χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1815 ὡς τὸν Μάρτιο τοῦ 1816. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Χρῦσανθος τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1816, ποὺ ἐτοίμασε τὸ ἀντίγραφο τοῦ πονήματός του, εἶχε ἤδη στὰ χέρια του τὰ δείγματα τῆς γενναιοδωρίας τῶν δύο λογίων. Πραγματικὰ τὸ αὐτόγραφο ἔρχεται νὰ διαφωτίσει ἀλλ' ὡς ἓνα βαθμὸ τὰ σχετικὰ ζητήματα. Ὁ συγγραφέας στὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ» μνημονεῖ δύο φορὲς τὴ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» χωρὶς ὅμως παραπεμπτικὰ στὸν οἰκεῖο τόμο τοῦ περιοδικοῦ⁵⁹ —οἱ ἀναφορὲς ἔχουν ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸ ἔντυπο—, ἐνῶ ἡ περίεργη ἀπουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ Sulzer, τοῦ συγγραφέα τοῦ καταχωρισμένου ἐκεῖ μελετήματος, ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊοὺς φιλόλογους, φιλοσόφους καὶ μουσικούς, ἐκδότες συγγραμμάτων μουσικοθεωρητικοῦ ἐνδιαφέροντος, τοὺς ὁποῖους ἀπαριθμεῖ ὁ Χρῦσανθος στὸ κείμενό του —ἀπαρίθμησις κοινὴ καὶ στὶς δύο ἐκδοχὲς τοῦ ἔργου— τὴν ὥρα πλέον

57. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ “Μεγάλου Θεωρητικοῦ”...», Ὁ Ἐραμιστὴς 11 (1974), 315-319. Τὸ χειρόγραφο εἶχε περιγράψει χωρὶς ὅμως νὰ ταυτίσει τὸν γραφέα του ὁ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης», *ΕΕΒΣ* 22 (1952), 200-201.

58. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων. Τὸ ἀνέκδοτο αὐτόγραφο τοῦ 1816. Τὸ ἔντυπο τοῦ 1832*, Κριτικὴ ἐκδόσις ὑπὸ Γεωργίου Ν. Κωνσταντίνου, Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, 2007.

59. Ὁ.π., σ. 96, 97.

γνωρίζουμε ότι είχε την εξήγησή της. 'Ο κατάλογος αυτός δεν καταρτίστηκε από τον ίδιο αλλά άντλήθηκε από τὸ λήμμα «Musique», ὑπογραμμένο ἀπὸ τὸν J. J. Rousseau, τῆς γαλλικῆς *Encyclopédie*, πηγῆς σὲ πολλὰ τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ».⁶⁰ 'Οπωσδήποτε, προκειμένου ὁ συντάκτης του νὰ ἀνταποδώσει τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἑλληνα λογίου τῆς Βιέννης στὴν ἐρευνητικὴ προσπάθειά του — ἦταν ἀσφαλῶς πληροφορημένος γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἀνώνυμου συνεργάτη τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ»— θὰ αἰσθάνοταν τὴν ἀνάγκη ὀλοκληρώνοντας τὴ συγγραφή του νὰ πολλαπλασιάσει τὶς παραπομπὲς στὴ Μετρικὴ σὲ σχέση μὲ ἐκείνες τοῦ αὐτογράφου, παραπομπὲς κάπως ἀνορθόδοξα διατυπωμένες, ἀφοῦ σ' αὐτὲς δὲν δηλώνεται ὁ τίτλος παρὰ μόνο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα καὶ οἱ σχετικὲς σελίδες τοῦ ἔργου (πρακτικὴ ποὺ τηρήθηκε καὶ σὲ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις).⁶¹

Γιὰ τὴ συμβολὴ ἀντίστοιχα τοῦ Κοραῆ ὑπάρχουν ἄραγε ἔστω καὶ ἔμμεσες νύξεις στὸ χειρόγραφο ἢ τὸ ἔντυπο; Ἐλαβε ὁ Χρυσάνθος ὑπόψη τὸν βιβλιογραφικὸ ὁδηγὸ του μὲ τὶς χρήσιμες γιὰ τὴν ἐρευνα μουσικῆς ἐκδόσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ; Ἐφτάσαν στὰ χέρια του οἱ τρεῖς τόμοι ποὺ στάλθηκαν ἀπὸ τὸ Παρίσι στὸν Ἄλ. Βασιλείου καὶ προορίζονταν γι' αὐτόν; Ἡ βιβλιογραφία ποὺ συντάξε ὁ Κοραῆς στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου τοῦ 1815 εἶχε προηγηθεῖ κατὰ ἐννέα μῆνες τῆς ἀντίστοιχῆς τοῦ Ζ. Πώπ, ἀλλὰ φαίνεται ἀπίθανο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔλευση τῆς κοραϊκῆς συνδρομῆς ὁ συγγραφέας νὰ ἀγνοοῦσε τὶς πηγὲς ποὺ ἔπρεπε νὰ συμβουλευτεῖ ἢ νὰ ἦταν στερημένος ἀπὸ εἰδικὰ βοηθήματα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ μουσικοῦ φαινομένου. Ἄλλιῶς θὰ ἔπρεπε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἕως τὰ μέσα τοῦ 1815 δὲν εἶχε ξεκινήσει ἀκόμη τὴν ἐρευνά του, κάτι ποὺ μὲ βάση τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα ἀποκλείεται νὰ ἔχει συμβεῖ.⁶² Ἀπὸ τὴν ξενόγλωσση πάλι βιβλιογραφία, τὰ ἔργα ποὺ θὰ μπορούσε

60. Χάρης Ξανθοδάκης, «Τὸ Μέγα Θεωρητικὸν τοῦ Χρυσάνθου καὶ οἱ γαλλικὲς πηγὲς του», στὸν παρόντα τόμο τοῦ Ἑρανιστῆ, σ. 162 ἐπ. 'Ορισμένα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ καταλόγου (Marsenne, Burette, Valgulio, Wallis, Doni) ἀνιχνεύονται καὶ στὴ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ».

61. 'Οπως π.χ. στὶς παραπομπὲς στὰ ἔργα τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ. Ἄλλοτε αὐτὲς ἀφοροῦν τὸ τρίτομο Λεξικὸν Ἑλληνικόν, Βενετία 1809-1816, καὶ ἄλλοτε τὴ δέτομη Βιβλιοθήκη Ἑλληνική, Βενετία 1807. Παρόμοιες καὶ ἄλλες συγγραφικὲς ἀσυνέπειες παρατήρησε ἡδὴ ἡ Καίτη Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρρύθμιση», ὅ.π., 19.

62. Ὁ Μανόλης Χατζηγηριακουμῆς τοποθετεῖ τὴ συγγραφή τοῦ ἔργου στὰ χρόνια 1814-1815 ἢ καὶ 1813-1814, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ "Μεγάλου Θεωρητικοῦ" ...», Ὁ Ἑρανιστής, ὅ.π., 320.

νά χρησιμοποιήσει ήταν μονάχα αὐτὰ τῶν γάλλων συγγραφέων —δὲν φαίνεται νὰ γνώριζε ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλωσσές. Ἐπομένως μὲ ἰκανοποίηση θὰ εἶχε ὑποδεχτεῖ τὴν ἀποστολὴ τῶν τριῶν τόμων μὲ τὰ κείμενα τοῦ Pierre-Joseph Roussier (Ἑπόμνημα περὶ τῆς μουσικῆς τῶν ἀρχαίων), τοῦ Charles-Henri de Blainville (Γενικὴ ἱστορία τῆς μουσικῆς) καὶ τοῦ Guillaume André Villoteau (Περὶ τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς, στὸν τόμο τῆς *Description de l'Égypte*). Ἄν γιὰ τὰ δύο πρῶτα λείπουν πρὸς τὸ παρὸν οἱ μαρτυρίες ποὺ θὰ μᾶς ἐπειθαν ὅτι χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο, γιὰ τὸ δημοσίευμα τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς, ποὺ μὲ τόσο κόπο εἶχε ἀναζητήσει καὶ βρεῖ τελικὰ ἀντίτυπό του στὸ Παρίσι ὁ Κοραΐς, διαθέτουμε ξεκάθαρη καὶ ἄμεση ἀπόδειξις ὅτι ἀποτέλεσε ἓνα ἀπὸ τὰ ξενόγλωσσα βοηθήματα τῆς σύνταξης τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ». Σὲ μιὰ ὑποσημείωση, ἐνταγμένη μόνον στὸ ἔντυπο τοῦ 1832, ὅπου τεκμηριώνεται ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὑπῆρξε «ὁ ἀρχαιότερος διδάσκαλος καὶ πρωτουργὸς τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», ὁ Χρῦσανθος μεταφέρει αὐτούσιο, στὸ γαλλικὸ δηλαδὴ πρωτότυπο, τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν τόμο ποὺ τοῦ ἔστειλε ὁ Κοραΐς, αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ σχεδὸν πλήρη βιβλιογραφικὴ σαφήνεια: «pag. 786. De l'état actuel de l'art Musical en Egypte par M. Villoteau».⁶³ Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τίς ἐλάχιστες παραπομπές, τὴ μοναδικὴ πάντως στὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ ἔργου, ποὺ φανερώνει χρῆση ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας. Βέβαια κατὰ πόσο καὶ σὲ ποιά ἔκτασις ὁ Χρῦσανθος ἀξιοποίησε καὶ σὲ ἄλλα κεφάλαια τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ» τὸ πλούσιο ὕλικό τοῦ ὑπομνήματος («De la musique grecque moderne» τοῦ Villoteau, δημοσιευμένου στὸν παραπάνω τόμο τῆς *Description de l'Égypte*, μένει νὰ ἀποδειχθεῖ μελλοντικὰ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν εἰδικῶν μελετητῶν.

Τὸ 1832, χρονιὰ ποὺ τυπώθηκε τὸ μουσικὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Χρῦσανθου, ὁ γέροντας τοῦ Παρισιοῦ ἦταν ἀκόμη στὴ ζωὴ μὲ ζωηρότητα πνεύματος, ἀδιάκοπη συγγραφικὴ δραστηριότητα καὶ διόλου μειωμένη διάθεση γιὰ ἐπιστολικὴ ἐπικοινωνία, ἀλλὰ καὶ ἐγρήγορη γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἐλληνισμοῦ ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν κατάντησις τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν ὄδευσις πρὸς τὴ δημιουργία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Δὲν γνωρίζουμε ἂν ἔλαβε γνώσις τῆς κυκλοφορίας τοῦ βιβλίου, μολονότι θὰ μπορούσε νὰ τοῦ εἶχε διαβιβάσει τὴν πληροφορία ἓνας ἀπὸ τοὺς συνδρομητῆς τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ», ὁ τεργεστινὸς ἔμπορος Ἰάκωβος

63. *Θεωρητικὸν Μέγα...*, ὅ.π., σ. XXXIII.

Ρώτας⁶⁴ που είχε αντικαταστήσει τον Αλέξανδρο Βασιλείου στη θέση του στενού συνεργάτη και διαχειριστή των έκδοτικών του υποθέσεων. Στα περιεχόμενα πάντως δεν υπήρχε ούτε υπαινιγμός για τη συμπαράσταση του Κοραή στη συγγραφή του, εκτός και αν η εύφημη μνεία του ονόματος και των παιδαγωγικών ιδεών του στην προσφώνηση της *Είσαγωγής* το 1821, πριν από την απόλειψή της, υποδήλωνε την έκφραση ευχαριστιών εκ μέρους του συγγραφέα μέσω του μαθητή του Θάμυρη, επιμελητή της έκδοσης. Το «Μέγα Θεωρητικό» εκδόθηκε επίσης χωρίς πρόλογο του Χρυσάνθου, ο οποίος εξακολουθούσε να ποιμαίνει την επισκοπή Δυρραχίου και θα μπορούσε να του είχε ζητηθεί να αφηγηθεί ο ίδιος το ιστορικό της μεταρρύθμισης και της ιστορικοθεωρητικής πλαισίωσής της έγκυρτερα από τον Π. Πελοπίδη. Έξάλλου από τις σελίδες του είχε αφαιρεθεί κάθε νύξη σε τίτλους που θύμιζαν το προεπαναστατικό κίνημα των φώτων, όπως το περιοδικό «Λόγιος Έρμης», άγνωστο αν με τη θέληση του ίδιου του Χρυσάνθου ή με πρωτοβουλία του εκδότη του, ενώ δεν είναι βέβαιο αν η άσάφεια ή η συγκαλυμμένη μορφή των περισσότερων αναφορών στη μουσική βιβλιογραφία του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού οφειλόταν σε πρόθεση του συγγραφέα ή σε άτελη συντακτική διατύπωση, σαν να μην είχε δηλωθεί καθαρά στην πατριαρχική προκήρυξη του 1815 ή συνομιλία του Χρυσάνθου με τα κείμενα των ευρωπαϊκών θεωρητικών της μουσικής. «Όλες αυτές οι αποκρύψεις μάς κάνουν να αναρωτιόμαστε μήπως τελικά πρέπει να αναχθούν όχι μόνο στα συντηρητικά αντανάκλαστικά του χώρου της Έκκλησίας αλλά και στο γενικότερο κλίμα ανάσχεσης των ιδεών του Διαφωτισμού που έχει διαπιστωθεί στη μετεπαναστατική περίοδο.⁶⁵

Όστούσο στην περίπτωση που ο Κοραής είχε τη δυνατότητα να έντυφήσει στα περιεχόμενα του «Μεγάλου Θεωρητικού», ποιές θα ήταν οι αντιδράσεις του απέναντι στο συνολικό αποτέλεσμα της έρευνας στην οποία είχε αναμιχθεί με την ιδιότητα του έθελοντή επιστημονικού συμβούλου; Άνταποκρινόταν άραγε στις προσδοκίες του και στα μέτρα των

64. Ό.π., σ. LXII.

65. Βλ. τις βασικές μελέτες για τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό των Κ. Θ. Δημαρχά, Πασχάλη Κιτρομηλίδη κ.ά. Οι αποκρύψεις βέβαια αφορούσαν και άλλες πλευρές των περιεχομένων της έκδοσης του 1832. Άποσιωπήθηκε π.χ. εκεί ότι συντάκτης του αλφαριθμητικού καταλόγου «των διδασκάλων και μελωδών» στο ιστορικό μέρος του έργου, σ. XXXIII κ.έ., ήταν ο πρώην Τήνου Κύριλλος Μαρμαρηνός κατά τη μαρτυρία του ίδιου του Χρυσάνθου στο αυτόγραφο του 1816, Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής, ά.π., σ. 321 και Γεώργιος Ν. Κωνσταντίνου, *Θεωρητικόν Μέγα*, ά.π., σ. 100.

ἐπιστημονικῶν του κριτηρίων; Ξέροντας τὴν αὐστηρότητά του ἀπέναντι στὶς συγγραφικὲς ἐπιδόσεις τῶν ὁμογενῶν του, ἀσφαλῶς θὰ εἶχε νὰ διατυπώσει παρατηρήσεις σὲ ἐπιμέρους πτυχὲς τῆς διαπραγματεύσεως, ὅμως θὰ ἔδειχνε τελικὰ κατανόηση γιὰ τὶς ὅποιες ἀδυναμίες της, μιὰ καὶ ἀφενὸς θὰ βεβαιωνόταν ὅτι εἶχε ἀξιοποιηθεῖ ὅπωςδὴποτε ἡ προσωπικὴ του συνδρομὴ στὴν ὑποβοήθησή της ἔρευνας καὶ ἀφετέρου τὸ κριτήριό ποὺ θεωροῦσε μεῖζον στὸν χειρισμὸ ἐνὸς τέτοιου θέματος, ἢ μέσω τῆς ἐφαρμογῆς συγκριτικῶν μεθόδων ἀνάδειξή τῶν σχέσεων ἀρχαίας καὶ νεοελληνικῆς μουσικῆς καὶ τῶν διαφορῶν μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δυτικῆς μουσικῆς ἔκφρασης, εἶχε οὐσιαστικὰ πραγματωθεῖ κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ μελετώμενου ἀντικειμένου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἀξιολογοῦσε τὴ συγγραφὴ τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» ὡς ἀπόρροια καὶ ἐπίτευγμα τοῦ πνευματικοῦ ὄργανοῦ ποὺ εἶχε ἐκδηλωθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ περιεχομένου τῆς παιδείας καὶ τῶν μεθόδων προσέγγισης τῶν ἐπιμέρους ἐκφάνσεών της, ἀναγνωρίζοντας στὸ ἔργο τοῦ Χρύσανθου τὶς ἀρετὲς τὶς ὁποῖες περιέγραψε ἕνας νεώτερος ἔγκυρος μελετητῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς ἀπὸ τὶς σελίδες αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ περιοδικοῦ: «Πρόκειται γιὰ βιβλίον μνημειῶδες καὶ κλασικὸ στὸ εἶδος του. Ἡ αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ του συγκρότηση, ἡ ἰσορροπία στὴ δομὴ καὶ τὴ σύνθεσή, ἐπίσης ἡ βαθιὰ καὶ εὐμέθοδη γνώση τοῦ θέματος, προπάντων ἡ ὀλοκληρωμένη σύλληψή τοῦ ἐπαναστατικοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ του νέου μουσικοῦ συστήματος, ὅλα αὐτὰ ἐξακολουθοῦν νὰ κάνουν τὸ ἔργο μοναδικὸ καὶ πάντα ἐπίκαιρο».⁶⁶

II

«Εἰς ἀνατροφήν πτωχῶν παιδιῶν συμβουλευέω Μουσικὴν» (1821)

Ἡ Ἐπανάσταση, ἡ «ἀπροσδόκητος μεγάλη κίνησις τῶν Ἑλλήνων» γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας τους, διακύβευε ἤδη τὸ ὄραμά της στὰ πεδία τῶν μαχῶν, καὶ ὁ Κοραῆς σὲ ἡλικία ἐβδομηντατριῶν ἐτῶν, ἀνήμεπος νὰ σπεύσει νὰ καταταγεῖ στὶς τάξεις τῶν ἐνόπλων ἀγωνιστῶν («εἴκοσι ἔτη ἡλικίας ὀλιγώτερα ἂν εἶχα, οὔτε θεοὶ οὔτε δαίμονες ἤθελαν μ' ἐμποδίσειν») ἔγραψε τὸν Μάιο τοῦ 1821),⁶⁷ ἄρπαξε τὸ ὄπλο ποὺ ἤξερε νὰ

66. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, *ὁ.π.*, σ. 322.

67. Ἐπιστολὴ πρὸς Παντολέοντα Βλαστὸ 23.5.1821, *Ἀλληλογραφία*, *ὁ.π.*, τ. Δ', σ. 285.

χρησιμοποιεί καλά, τή γραφίδα τοῦ κοντυλοφόρου, προκειμένου νά συμβάλει στόν ἀγώνα γιά τήν οἰκοδόμηση καί στερέωση τῆς ἐλεύθερης πολιτείας πού ὄλοι ὀραματίζονταν, ἀγώνα κατά τή γνώμη του δυσκολότερο ἀπό τόν ἀπελευθερωτικό, καί στρατεύτηκε σ' αὐτόν, μέ τή γνώση καί τήν ἐγκυρότητα πού τοῦ ἐπέτρεπε ἡ οἰκείωσή του μέ τίς πολιτικές θεωρίες τῶν ἀρχαίων καί τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλά καί μέ τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου πού βιαζόταν νά φανεῖ χρήσιμος στήν πατρίδα του πρὶν τὸν προλάβουν οἱ ἐξελίξεις τῶν πραγμάτων».⁶⁸ Τὰ προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης τῶν *Πολιτικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλη (1821) ἀποτελέσαν πρόσφορο ἔδαφος ὄχι μόνο γιά θεωρητικές ἀναλύσεις μέ ὄδηγό τὸν σταγειρίτη φιλόσοφο καί τοὺς σύγχρονους εὐρωπαίους στοχαστές γύρω ἀπὸ πολιτικοκοινωνικές ἔννοιες συνυφασμένες μέ τή μορφή μιᾶς εὐνομούμενης πολιτείας (πολιτική ἐπιστήμη, εὐδαιμονία, ἀρετή, ἐλευθερία, νόμος, δικαιοσύνη, ἀτομικὸ καί κοινὸ συμφέρον κλπ.) ἀλλὰ συνάμα καί γιά ὑποδείξεις πολιτειακῶν, διοικητικῶν καί θεσμικῶν ρυθμίσεων πού ἡ ἐφαρμογή τους θὰ διασφάλιζε τήν ἐπιβίωση καί πρόοδο τῆς ἀνεξάρτητης κρατικῆς ὄντοτητας πού ἔμελλε νά συσταθεῖ. Ἡ σφαίρα τῆς παιδείας δὲν μπορούσε παρὰ νά ἔχει εἰδικὴ μετὰχείριση στήν παρέμβαση τοῦ σοφοῦ συντάκτη τῶν προλεγομένων, καθὼς στήν ἐξάπλωση καί προαγωγή της στόν ὑπόδουλο ἑλληνισμό εἶχε ἀφιερώσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του καί γνώριζε ὅτι ἀπὸ τή μόρφωση τῆς νεότητος ἐξαρτιόταν κατὰ μεγάλο μέρος τὸ μέλλον τῆς ὑπὸ σχεδιασμὸ πολιτείας.

Στὴ σειρά τῶν μέτρων πού πρότεινε ἦταν ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση καί ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, μόνα ἱκανὰ νά συμβάλουν στήν καταπολέμηση τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, ἡ ἐπαγγελματικὴ καί τεχνικὴ μαθητεία καί ἀπασχόληση τῶν νέων, ἡ σωματικὴ ἄσκηση καί ἡ μουσικὴ ἀγωγή.⁶⁹ Καί ἂν τὰ πρῶτα μέτρα θὰ εἶχαν ἀντίκρισμα στόν περιορισμὸ τῆς ἀνισότητος στήν κατανομὴ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς γνώσης, στήν ἐνθάρρυνση τῆς ἐργασίας καθὼς καί στὴ διατήρηση τῆς πολεμικῆς ἐτοιμότητος στὶς αὐτοδιοικούμενες περιφέρειες τῆς πολιτείας, ἡ τελευταία πρόταση γιά εἰσαγωγὴ τῆς μουσικῆς στόν κύκλο τῆς παιδικῆς ἀνατροφῆς εἶχε νά κάνει ὄχι τόσο μέ τήν αἰσθητικὴ ἀποστολὴ της ὅσο μέ τίς παρεπόμενες ἐπιπτώσεις στὴ διάπλαση ἀξίων πολιτῶν: ἡ μουσικὴ διαμόρφωση ἡμερους στὰ ἦθη καί τὴν ψυχὴ ἀνθρώπους, πολιτισμένους καί κοι-

68. *Προλεγόμενα* στοὺς ἀρχαίους, ὅ.π., τ. Β', σ. XXVIII.

69. "Ὁ.π.", σ. 718 κ.έ.

νονικοποιημένους, με ύψηλά ιδανικά και αρμονικές σχέσεις μεταξύ τους. Τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ὁ Κοραῆς θὰ τὴν ἐδραίωνε καὶ πάλι στὰ κείμενα καὶ τὰ παραδείγματα τῆς ἀρχαιότητας, στοὺς σύγχρονους θεωρητικούς τῶν καλῶν τεχνῶν, ὅπως ὁ Charles Batteux, καὶ κυρίως στοὺς σπουδαίους παιδαγωγούς, ὅπως ὁ «σωκρατικὸς παιδευτὴς τῶν πτωχῶν παιδιῶν» Emm. Fellenberg, μαθητῆς τοῦ Pestalozzi.⁷⁰

Ὡστόσο θὰ ἔσπευδε νὰ δώσει κάποιες ἐξηγήσεις γιὰ τὴν πρότασή του, γιὰ νὰ προλάβει ἀπορίες καὶ ἀσφαλῶς γιὰ νὰ μὴ τοῦ καταλογιστεῖ ὅτι βρισκόταν ἐκτὸς πραγματικότητας συμβουλεύοντας νὰ εἰσαχθεῖ στὰ σχολεῖα ἡ πολυτέλεια τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς κατὰ τὶς δύσκολες ἐκεῖνες ὥρες τῆς ἀνασυγκρότησης ἀπὸ τὶς κακοπάθειες καὶ τὶς ὑλικές καταστροφές τοῦ πολέμου τῆς ἐλευθερίας. Λοιπὸν, ἐξηγοῦσε, δὲν πρότεινε «τὴν τελείαν καὶ πολυδάπανον μουσικὴν», ἀλλὰ τὴν ἀξιοποίηση τῆς μουσικῆς γνώσης ποὺ κατεῖχαν τὰ φτωχὰ παιδιά κυρίως στὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς παίζοντας τὴν παραδοσιακὴ λύρα καὶ τραγουδώντας τὰ τραγούδια τοῦ τόπου τους. Οἱ ἐκπαιδευτές τους μόνο δύο παρεμβατικὲς κινήσεις θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουν: νὰ τοὺς διδάξουν «νὰ λυρίζωσιν ὀλίγον ἀρμονικώτερα» καὶ ἀντὶ γιὰ τὰ ἀνόητα καὶ πολλὰς φορὲς ἄσεμνα τραγούδια νὰ τοὺς μαθαίνουν ὕμνους στὸν θεὸ καὶ ἄσματα «ὅποια νὰ κρύπτωσιν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς τὸ κάλυμμα ἠθικὴν τινὰ παραίνεσιν».⁷¹ Μπορεῖ στὶς προτεινόμενες παρεμβάσεις νὰ διαφαίνεται ἀρνητικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ,⁷² ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ὁ Κοραῆς ἤθελε νὰ δεῖξει ἐδῶ ἀφοροῦσε πρωτίστως τὸ ἐφαρμόσιμο τῆς πρότασής του, δηλαδή ὅτι ἡ πρώτη ὕλη γιὰ τὴν καθιέρωση στὰ σχολικὰ προγράμματα τοῦ μαθήματος τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς ὑπῆρχε χάρις στὴ ζωντανὴ ὀργανικὴ καὶ φωνητικὴ κληρονομιά τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα οἱ μουσικοδιδασκαλοὶ θὰ μπορούσαν εὐκολότερα νὰ διδάξουν, μὲ τὸν ἴδιο ἐμπειρικὸ τρόπο τῆς ἐκμάθησης τῆς δημοτικῆς μουσικῆς, τοὺς νεαροὺς ὀργανοπαῖκτες, ὅταν παίζουν ὁμαδικά, τὸ παίξιμό τους νὰ ἦχε ἀρμονικότερα, δηλαδή

70. Οἱ παραπομπές γίνονται στὸ *Περὶ Μουσικῆς* τοῦ Πλουτάρχου, τὰ *Πολιτικά* τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πολύβιο (τὸ παράδειγμα ξανά τῶν Κυναιθῶν τῆς Ἀρκαδίας), στὸ ἔργο τοῦ Batteux, *Les beaux arts réduits à un même principe* (1747) καὶ στὴ *Revue Encyclopédique* ἀπ' ὅπου μεταφράζεται ἓνα ἀπόσπασμα σχετικὸ μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Fellenberg ἰδρυτῆ τοῦ γεωργικοῦ σχολείου γιὰ φτωχὰ παιδιά στὴν Ὀφβύλη τῆς Ἑλβετίας, κοντὰ στὴ Βέρνη, γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς μουσικῆς στὸν χαρακτήρα τῶν νέων.

71. *Προλεγόμενα* στοὺς ἀρχαίους, β.π., σ. 720.

72. Ἀλέξης Πολίτης, «Κοραῆς καὶ Φοριέλ», *Ὁ Ἐραμιστὴς* 11 (1974), 286.

πολυφωνικότερα, κάνοντας την ύποτυπώδη συνήχηση που άπέρρευε από την αυτοσχεδιαστική οργανική εκτέλεση των λαϊκών σκοπών πιο αισθητή, όπως άλλωστε συνέβαινε στις περιοχές όπου η εγχώρια μουσική είχε άναμιχθεί με «ιταλικά τονίσματα» κατά τη φράση του το 1815. «Όσο για τα τραγούδια με τα όποια θα συνόδευαν τα οργανικά τους σύνολα, έπρεπε να έχουν περιεχόμενο τέτοιο που να ανταποκρίνεται στο νέο μουσικό ύφος και να είναι κατάλληλο για παιδιά.

Για την αισθητική του δυτικοθρεμμένου Κοραή ή ήδονή της μουσικής πηγάζε από την άρμονία, αυτό το σύστημα ανάπτυξης συμμετρικά συνταιριασμένων ήχων ευφρόσυνων στην ακοή και έντυπούμενων βαθιά στην ψυχή.⁷³ Χάρης στα ευρωπαϊκά μουσικά ακούσματα της πολυπολιτισμικής Σμύρνης, τα μαθήματα κιθάρας, τις ακροάσεις της δυτικής λειτουργίας και τις επισκέψεις στην Όπερα του Άμστερνταμ κατά τη νεότητά του, στην παρακολούθηση άργότερα των μελοδραματικών παραστάσεων της Opéra de Paris («Ώ τί ώραϊον πράγμα ή Όπερα! Ένθυμοῦμαι και ποθῶ πολλάκις την Όπεραν τῶν Παρισίων»), θά πεί το 1824 ένας από τους συζητητές του κοραϊκού διαλόγου *Περί τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων* που εῴχταν να εισαχθεῖ τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ θεάματος και στην Ἑλλάδα),⁷⁴ ὁ Κοραῆς εἶχε οικειωθεῖ και γοητευτεῖ ἀπὸ τὴν αἴσθησι τῶν ἑναρμόνιων ἤχων. Δὲν ἦταν λοιπὸν παράδοξο πὸς ζήτησε ν' ἀποκτήσουν οἱ συμπατριῶτες του ἀνάλογο μουσικὸ αἰσθητήριο μινούμενοι και ἔθιζόμενοι ἀπὸ παιδιὰ, σὲ στοιχειῶδες ἀρχικὰ ἐπίπεδο, τὴν ἐκτέλεση και ἀκρόαση και μιὰς ἄλλης μουσικῆς διαφορετικῆς σὲ χρώματα και

73. Ἀντίθετα με τὸν Κοραή, ἂν και γνώστης και ἀκροατῆς τῆς δυτικῆς μουσικῆς, παρουσιαζόταν ἀπέναντι τὴν ἄρμονία ἐντελῶς ἀσυγκίνητος ὁ μονοφωνιστῆς τῆς Ἀνατολῆς Χρῦσανθος, βλ. *Θεωρητικὸν Μέγα...*, ὅ.π., σ. 222.

74. Στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τοῦ Διαλόγου, δημοσιευμένου τὴν ἐκδοσι τῶν *Πολιτικῶν* τοῦ Πλουτάρχου (1824) και ξανατυπωμένου τὸν ἐπόμενον χρόνον σὲ αὐτοτελὲς φυλλάδιο («Ύδρα = Παρίσι 1825»), ἡ συζήτηση ἀφοροῦσε στὴ χρησιμότητα ἢ μὴ ἱδρύσεως θεάτρων στὸ ἐλεύθερο κράτος, βλ. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., τ. Γ', 1990, σ. 218 και Κ. Θ. Δημαράς, *Ἀδαμαντίου Κοραῆ Τρεῖς Διαλόγοι*, Ἀθήνα 1960, σ. 134 (στὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ φυλλαδίου τοῦ 1825 ἀπὸ τὸ ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1983, σ. 107-108). Τὸν σχολιασμὸ τῆς ἐπιχειρηματολογίας τῶν δύο συζητητῶν, τοῦ Φύλαρχου και Φύλαρχου, βλ. στὴ μελέτη τοῦ Δημήτρη Σπάθη «Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ θεάτρου στὸ πλαίσιο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ», *Ζητήματα ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν Γραμμάτων*. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά, Θεσσαλονίκη, Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ΑΠΘ, 1994, σ. 194-199. Πβ. Ἄννα Ταμπάκη, *Περί νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 2004, σ. 208-210.

ρυθμούς από τη δική τους στην πορεία προς μια μετασθωμανική Έλλάδα και την ένταξη στην οικογένεια των ευρωπαϊκών εθνών. "Αλλωστε η ένληψη της άρμονίας στον έσωτερικό κόσμο ήταν αυτή που μπορούσε περισσότερο από κάθε άλλο μουσικό στοιχείο να προκαλέσει διεργασίες σε νοητικό και συνειδησιακό επίπεδο ώστε να διαπλαστούν πολίτες με αντίληψη των σχέσεων ισοροπίας και εύρυθμίας στην προσωπική και κοινωνική ζωή. "Αραγε η πρόσληψη από τον Κοραή της μουσικής ως αισθητικής απόλαυσης ταυτισμένης με την άρμονία σε ποίο βαθμό είχε επηρεάσει ιδιοσυγκρασιακά και ιδεολογικά την προσωπικότητα του μέτρου και των συγκερασμών που είχε με τον καιρό διαμορφώσει;

"Όταν τὸ 1829 ὁ Γρηγόριος Κωνσταντάς, ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ἐκπροσώπους τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τότε διορισμένος διευθυντῆς τοῦ Ὁρφανοτροφείου τῆς Αἴγινας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, εἰσηγήθηκε στὸν κυβερνήτη τοῦ ἀνεξάρτητου πλέον κράτους προτάσεις γιὰ τὴν καλύτερη διαπαιδαγώγηση τῆς νεολαίας, στὴν ἀναφορά του δὲν παρέλειπε νὰ τονίσει τὴ σημασία τῆς μουσικῆς στὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς: «εὐρυθμίζει τὴν ψυχὴν, τὴν κάμνει δεκτικωτέραν γενναίων αἰσθημάτων, συντείνει δὲ ὄχι ὀλίγον καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὑγείας».⁷⁵ Ἀσφαλῶς ὁ Καποδίστριας, πού γνώριζε ἀπὸ τὸ 1814 ποιά θέση κατεῖχε ἡ μουσικὴ στὰ προγράμματα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος τοῦ Fellenberg γιὰ τὰ φτωχὰ παιδιὰ στὴν Ὀφβύλη τῆς Ἑλβετίας,⁷⁶ θὰ συναίνεσε χωρὶς δισταγμὸ στὴν πρόταση. Τὴν ἴδια χρονιά στὸν πίνακα τῆς διδακτέας ὕλης τοῦ «Ὁργανισμοῦ τοῦ Ὁρφανοτροφείου» ἐντασσόταν καὶ τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς, ἐνῶ ἄρχισε νὰ διδάσκεται μὲ προχωρημένες μάλιστα μεθόδους (χορωδία, ρεπερτόριο ἀπὸ τραγούδια ἰταλῶν συνθετῶν) στὸ Κεντρικὸ Σχολεῖο τῆς Αἴγινας καὶ μὲ τὴν προσωπικὴ παρακολούθηση τῶν προόδων του ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν φιλόμουσο κυβερνήτη (ἀναφέρεται ὅτι πρό-

75. Ἰω. Δ. Σίμος, *Ἡ μουσικὴ ἐκπαίδευση στὴ νεώτερη καὶ σύγχρονη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 2004, σ. 67.

76. Ὡς πρέσβης τῆς ρωσικῆς Αὐλῆς εἶχε περιέλθει τὴν Ἑλβετία ἐπιθεωρώντας διάφορα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴς γεωργικῆς ἐγκαταστάσεις τοῦ Fellenberg στὴν Ὀφβύλη, καὶ συνέταξε σχετικὴ ἀναφορά τὴν ὁποία ὑπέβαλε στὸν τσάρο Ἀλέξανδρο. Τὴν εἶδηση φιλοξένησε ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» τοῦ 1817, σ. 67, ἐνταγμένη σὲ ἓνα κείμενο τοῦ Fellenberg ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴς ἐκπαιδευτικῆς του δραστηριότητες. Πβ. Ἐλένη Κούκου, *Ἰωάννης Καποδίστριας. Ὁ ἄνθρωπος – Ὁ διπλωμάτης 1800-1828*, Ἀθήνα 1978, σ. 47-48.

σφερε δῶρο στους μαθητές μιὰ δωδεκάδα βιολιά).⁷⁷ Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς, ἔστω καὶ σὲ περιορισμένη κλίμακα, ἐφαρμόζονταν γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ οἱ συμβουλὲς τοῦ Κοραΐ στο πλάισιο μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς ποὺ εἶχε προωθήσει καὶ ἄλλες ρυθμίσεις (ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα κλπ.) σύμφωνες ἐπίσης μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις. Μὴ ξεχνᾶμε τὶς κατιδίαν συναντήσεις ποὺ εἶχαν οἱ δύο ἄνδρες στὸ σπίτι τοῦ Κοραΐ στο Παρίσι ὅταν ὁ Καποδίστριας βρισκόταν καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου συζητήθηκαν θέματα πολιτικῆς καὶ παιδείας, πολὺ δηλαδὴ πρὶν ξεσπάσει ἡ ὀξεία διαμάχη τους μὲ ἀφορμὴ κυρίως τὶς ἀντιδημοκρατικὲς πρακτικὲς διακυβέρνησης τῆς χώρας. Δὲν ξέρουμε πῶς θὰ εἶχαν ἐξελιχθεῖ τὰ πράγματα στὸν μουσικὸ τομέα τῆς σχολικῆς παιδείας ἂν δὲν εἶχε μεσολαβήσει ἡ δολοφονία τοῦ κυβερνήτη ποὺ ἀνέκοψε τὸ ἐκπαιδευτικὸ του ἔργο. Τὸ βέβαιο εἶναι πῶς μετὰ τὴν ἴδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους οἱ πρῶτες ὀθωνικὲς κυβερνήσεις νομοθέτησαν μὲν τὴν εἰσαγωγὴ τῶν τεχνῶν (μουσική, ζωγραφικὴ) στὰ σχολικὰ προγράμματα ἀλλὰ τουλάχιστο γιὰ τὰ Γυμνάσια (κατὰ τὰ φαινόμενα καὶ γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα) ὄρισαν προαιρετικὴ τὴ διδασκαλία τους καὶ ρητὰ ὄχι εἰς βάρος τῆς ἄλλης ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας.⁷⁸ Ἱεράρχηση τῶν προτεραιοτήτων τοῦ καιροῦ; Ἐπίγνωση τῶν ὑφιστάμενων συνθηκῶν σὲ ὑποδομὲς καὶ διδακτικὸ προσωπικό; (παρὰ ταῦτα γινόταν λόγος γιὰ «ἰδιαιτέρους διδασκάλους» ποὺ ἐπρόκειτο νὰ διδάξουν τὰ μαθήματα). Νὰ ἀναζητήσουμε ἰδεολογικὰ κίνητρα γιὰ τὴν περιθωριοποίησή τῆς μουσικῆς δὲν φαίνεται λογικὸ μιὰ καὶ τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα εἶχαν ἐκπονηθεῖ μὲ τὴν ἔγκριση τῶν βουαρῶν συμβούλων τῶν κυβερνήσεων αὐτῶν, οἱ ὅποιοι ἔφερναν μαζί τους τὴν κληρονομία τῆς μακρᾶς γερμανικῆς μουσικῆς παράδοσης. Οἱ δάσκαλοι πάντως τῶν πρώτων χρόνων τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ὅπως ἐκεῖνοι τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου τῆς Αἴγινας, ποὺ εἶχε ἐπιδείξει στὸ παρελθὸν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὀργάνωση μουσικῆς ζωῆς στους κόλπους του, θὰ ἦταν τὸ 1834 εὐχαριστημένοι ἂν ἡ κυβέρνησή εὐδοκοῦσε νὰ εἰσαγάγει στὰ σχολεῖα τὸ πιὸ ἀπλό, ἀνέξοδο καὶ διαδεδομένο

77. Ἰω. Δ. Σίμος, *ὁ.π.*, σ. 67-68. Δάσκαλος τῆς μουσικῆς ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Ἀβραμιάδης.

78. Βλ. τὸ ἄρθρο 1 τοῦ Β.Δ. τοῦ 1834 γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν Δημοτικῶν Σχολείων, Ἀλέξης Δημαράς, *Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἔγινε*, τ. Α', Ἀθήνα 1973, σ. 45. Στὸ Β.Δ. τοῦ 1836/1837 γιὰ τὸν κανονισμὸ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Γυμνασίων βλ. τὰ ἄρθρα 7, 34, 83. Στὴ διδακτέα ὕλη τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων περιλαμβάνονταν

εἶδος μουσικῆς, τῆ «φωνική», τὸ τραγούδι. Ἐνα τέτοιο μέτρο, ἔγραφαν στὴ Γραμματεία Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίου Ἐκπαιδευσεως «μεγάλως θὰ ἐνεργήσῃ καὶ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἡθῶν, διότι κατασταίνει τοὺς νέους ἐπιτηδεῖους νὰ μετριάζωσι τὰς λύπας καὶ νὰ ἀυξάνωσι τὴν χαρὰν τῶν μὲ τὴν μελωδικὴν ἔκφρασιν αὐτῶν».⁷⁹ Ἀπέναντι στὴν πολιτισμική, ἡθικοπλαστική, διανοητική, κοινωνική κλπ. διάσταση τῆς ἐπιρροῆς τῆς μουσικῆς στοὺς νέους ἀνθρώπους, ὅπως τὴν εἶχε περιγράψει ἀπὸ τὴ βιωμένη ἐμπειρία τοῦ ὁ Κοραῆς συμφωνώντας μὲ τοὺς σύγχρονους τοῦ παιδαγωγοὺς καὶ αἰσθητικοὺς τῆς τέχνης, ἡ σκέψη τῶν δασκάλων τῆς Αἴγινας ὑπογράμμιζε μιὰ περισσότερο χειροπιαστὴ πτυχὴ τῆς, τὴν ψυχοθεραπευτικὴ τῆς λειτουργία. Ἴσως ἐπειδὴ στὴν καθημερινότητα τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἐξαιτίας τῆς ἀδιέξοδης πολιτικῆς τῆς Ἀντιβασιλείας, τῶν κομματικῶν φατριασμῶν καὶ τῶν πολιτικῶν διώξεων, τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας καὶ ἀβεβαιότητος, μὲ ἄλλα λόγια τῆς διάψευσης τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων, εἶχαν πληθύνει στοὺς ὑπηκόους τοῦ κρατιδίου οἱ ἀπογοητεύσεις καὶ οἱ ἀνατάσεις ἦταν περιορισμένες.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

ἡ μουσικὴ καὶ ζωγραφικὴ ἀλλὰ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα καὶ τῶν τριῶν τάξεων, βλ. Δαυτὶδ Ἀντωνίου, *Τὰ προγράμματα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Α', Ἀθήνα, ΙΑΕΝ, 1987, σ. 85 κ.έ., 93, 103.

79. Γιάννης Κόκκωνας, *Οἱ μαθητὲς τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου (1830-1834)*, Ἀθήνα, ΙΑΕΝ – ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1997, σ. 725. Τὸ ὑπουργεῖο τελικὰ ἱκανοποίησε τὸ αἴτημά τους, βλ. τὴν προηγούμενη σημείωση.